

BJES

**BEDER UNIVERSITY
JOURNAL OF EDUCATIONAL
SCIENCES**

June, 2024
Volume 28, No. 1
ISSN 2310-5402 (Online)

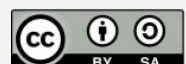
UNIVERSITY COLLEGE "BEDER"
Faculty of Humanities and Law

BJES

BEDER JOURNAL OF EDUCATIONAL SCIENCES

Volume 28, No. 1
ISSN 2310-5402 (Online)

June 2024
bjes.beder.edu.al

This page was intentionally left blank.

“Bedër Journal of Educational Sciences” (BJES) is a blind peer reviewed open-access journal, published biannually by the Research Center for Sustainable Development and Innovation at University College “Bedër”.

The main aim of BJES is to promote the exchange of contemporary research, by publishing original articles and reviews that meet the criteria of significance and academic excellence in field of education and interrelated disciplines, including research on social, cultural, literary, anthropological, technological, political and economic education.

BJES welcomes a wide range of studies and research papers, proposed models, reviews of current literature, book reviews and so on. The authors are responsible for the originality and the facts contained in the articles and for the opinions expressed therein, which are not necessarily those of BJES and do not commit to the editing process.

EDITORIAL TEAM

1. Editor-In-Chief

Assist. Prof. Dr. Edona Llukaçaj
University College "Beder", Albania

2. Associate Editors

Assoc. Prof. Dr. Enriketa Sogutlu
University College "Beder", Albania

Assoc. Prof. Dr. Zhuljeta Kadilli Daja
University College "Beder", Albania

PhD Arti Omeri
University College "Beder", Albania

3. Editorial Board

Prof. Dr. Dhori Kule
University of Tirana, Albania

Prof. Dr. Edmond Dragoti
University of Tirana, Albania

Prof. Dr. Elida Tabaku
University of Tirana, Albania

Prof. Dr. Ferdinand Gjana
Western Balkans University, Albania

Prof. Dr. Gjergji Sinani
“Beder” University College, Albania

Prof. Dr. Kseanela Sotirofski
“Aleksander Moisiu” University of Durres, Albania

Prof. Dr. Nikoleta Mita
University of Tirana, Albania

Assoc. Prof. Dr. Ardita Prendi
University of Tirana, Albania

Assoc. Prof. Dr. Elda Tartari
“Aleksander Moisiu” University of Durres, Albania

Assoc. Prof. Dr. Elvana Shtëpani
University of Tirana, Albania

Assoc. Prof. Dr. Genti Kruja
University College "Beder", Albania

Assoc. Prof. Dr. Gerda Sula
University of Tirana, Albania

Assoc. Prof. Dr. Ilir Yzeiri
“Aleksander Xhuvani” University of Elbasan, Albania

Assoc. Prof. Dr. Ilirjana Kaceli
“Aleksander Xhuvani” University of Elbasan, Albania

Assoc. Prof. Dr. Isa Erbas
University College "Beder", Albania

Assoc. Prof. Dr. Leticia Papa-Gusho
University of Tirana, Albania

Assoc. Prof. Dr. Marjana Sinani
Institute of Education Development, Albania

Assoc. Prof. Dr. Migena Alimehmeti
University of Tirana, Albania

Assoc. Prof. Dr. Rahim Ombashi
University College "Beder", Albania

Assoc. Prof. Dr. Rregjina Gokaj
“Aleksander Moisiu” University of Durres, Albania

Assoc. Prof. Dr. Rudina Mita
“Aleksander Xhuvani” University of Elbasan, Albania

Assoc. Prof. Dr. Tidita Abdurrahmani
University College "Beder", Albania

Assoc. Prof. Dr. Yusuf İncetaş
Heritage University, USA

PhD Albana Çekrezi
University College "Beder", Albania

PhD Albana Shijaku
University of Tirana, Albania

PhD Ana Uka
Western Balkans University, Albania

PhD Arban Uka
Epoka University, Albania

PhD Belfjore Qose
University of Tirana, Albania

PhD Bledar Abdurrahmani
“Aleksander Moisiu” University of Durres, Albania

PhD Bojana Hajdini
Epoka University, Albania

PhD Brikena Smajli
University College "Beder", Albania

PhD Elvana Shtepani
University of Tirana, Albania

PhD Elvira Baze
Ministry of Education, Sports, and Youth, Albania

PhD Enkeleda Jata
Agricultural University of Tirana, Albania

PhD Enkelejda Cenaj
"Aleksander Moisiu" University of Durres, Albania

PhD Fleura Shkembali
Mediterranean University of Albania, Albania

PhD Irena Shehu
University College "Beder", Albania

PhD Ledia Kashahu
"Aleksander Moisiu" University of Durres, Albania

PhD Manjola Zaccellari
"Aleksander Moisiu" University of Durres, Albania

PhD Matilda Likaj
"Aleksander Moisiu" University of Durres, Albania

PhD Sofokli Garo
University College "Beder", Albania

PhD Suela Musta,
University College "Beder", Tirana, Albania

PhD Valbona Muca
"Aleksander Xhuvani" University of Elbasan, Albania

PhD Valbona Treska
Order of Psychologists, Tirana, Albania

PhD William K. Martin
University College "Beder", Albania

PAGINATION & DESIGN

Erjet Muçollari

JOURNAL DETAILS

The Research Center for Sustainable Development and Innovation, University College "Beder"

ISSN 2306-0557 (Print)

ISSN 2310-5402 (Online)

Publication Frequency: Biannually

CONTACT

Hafsa Gjeci ASSISTANT EDITOR

Email: bjes@beder.edu.al

UNIVERSITY COLLEGE "BEDËR"

Table of Contents

Prof. Dr. Gjergj Sinani Dr. Edona Llukaçaj Education and Human Dignity in Transitional Periods	2
Dr. Brikena Smajli Pandemia: Disa Syzime Semiotike	13
Yahaya, Wasiu Olayinka Akanbi, Abdulrasaq Oladimeji Generative Artificial Intelligence Tools' Accessibility and Adoption and their Influence on Academic Writing Anxiety	30
Saranda Kika-Bahtiri Digital Technologies and the Cultural Heritage of N. Macedonia	42
Esmeralda Dema Ndikimi i Ndryshimeve Ligjore ne parandalimin e Dhunes ne Familje.....	59
LAWAL Kehinde K. Effect of Reality and Self-Management Therapies on Deficiency of Mother-Absent Adoloscents in Ogun State, Nigeria	72

Prof. Dr. Gjergj Sinani¹

Dr. Edona Llukaçaj²

Education and Human Dignity in Transitional Periods

Received: 25.06.2024/ Accepted: 13.07.2024 / Published: 10.02.2025

© 2024 Prof. Dr. Gjergj Sinani & Dr. Edona Llukaçaj

Doi: 10.5281/zenodo.14843729

Abstract

Democracy is a matter of education, but not merely of methodology. For this reason, freedom and democracy depend on the quality of the members that are part of a certain society. A society will produce evil and negativity, to the extent of its members' vice or lack of values. That is the reason why societies cannot possibly remain indifferent towards the values of its members. Values are taught starting from a tender age, and the vocation of an educator is not only to provide information and knowledge but also to contribute in the growth of "good citizens". Therefore, it is necessary to revitalize people's intellectual and perceptual dimension as a precondition for the formation of the individual citizen of this digital contemporary era. Indeed, this is the main problem of this age and it should also be the main concern of educators - and not solely: for a democratic society in the digital era, the education of the citizen – its formation – is as essential as always.

Key words: *education, citizenship, democracy, digitalization, human dignity, transition*

---

¹ Department of General Studies, Federal College of Fisheries and Marine Technology, VI, Lagos, Email: Yahayawasiu361@gmail.com.

² Department of General Studies, Federal College of Fisheries and Marine Technology, VI, Lagos, Email: Yahayawasiu361@gmail.com.

A significant principle of the democratic society is related to the concept of citizenship, which, in turn, is the source of power in the public sphere. It goes without saying that a person may be a “member of society” without being a citizen. However, if citizens as engaged individuals do not have access in the public space and are directly or indirectly kept within their private sphere, they cannot put pressure on government officials. This significant principle is expressed in Montesquieu's famous quote: “The citizen may perish and the man remains”³, which points out the lack of engagement. Montesquieu’s claim seems to define a pattern, witnessed and continuously proven viable in various ages. Any sort of despotism ensures existence and prolongs its life by relying on weak characters, characterized by conformity and obedience rather than by critical approach.

From a different, perspective, the philosopher’s approach raises the question of whom is responsible for the enhancing of a critical approach in people. In other words, who are the ones supposed to teach citizens how to access the public sphere - public life – and how to make their voice heard by true engagement. There is one single answer: solely the enlightened class of any nation can possibly offer this education. However, in case this class cannot achieve this or is not allowed to, the reasons should be profoundly investigated.

It goes without saying that such education –that of engaged citizenship - is essential for any society, as obvious in the Enlightenment philosophy that formed the basis of development in an age of change⁴, seemingly not different from the one we are going through. According to this understanding, citizenship means public freedom, participation in public life, and this is based not only on the implementation of freedom of conscience, but also that of competence. In short, a person becomes a citizen through education. A man who is not guided by civic education and knowledge remains a barbarian. Democracy demands its citizens are equipped with specific qualities: individuals who are masters of themselves, who are protective of their freedom and autonomy, and who are willing to cooperate with others. The spreading of hatred and bigotry is not democratic, and this is a principle that lies in the foundation of any democratic society.

This fundamental quality, in fact, does not needs comments, but I would like to quote a piece of advice of Alexis de Tocqueville to European politicians, which he drew from the American experience. “It would seem as if the rulers of our time sought only to use men in order to make things

---

³ The Complete Works of M. de Montesquieu (London: T. Evans, 1777), 4 vols. Vol. 1.
<<https://oll.libertyfund.org/titles/montesquieu-complete-works-vol-1-the-spirit-of-laws>>

⁴ Christopher Brooks, *Western Civilization: A Concise History*, 2020, < <https://pressbooks.nsc.ca> >

great; I wish that they would try a little more to make great men; that they would set less value on the work and more upon the workman; that they would never forget that a nation cannot long remain strong when every man belonging to it is individually weak; and that no form or combination of social polity has yet been devised to make an energetic people out of a community of pusillanimous and enfeebled citizens.”⁵ Tocqueville, the philosopher who pointed out the problems with democracy, additionally, considered the moralization of democracy essential: otherwise, democracy may shift to tyranny. As an example he used American democracy. To him, the Americans moralize democracy through religion, because religion compels people not to keep their gaze only on the earthly; that is, not to worry only about their own personal comfort. Instead, it requires people to also observe the heavenly: that is, the implementation of high spiritual values.

In the rapidly changing and not necessarily untroubled era we are living, the first task of education and educators is to commit ourselves to become ourselves, to remaining faithful to our core. And this is achieved, by asking ourselves some basic – if you like, existential - questions, including what the purpose of our existence is; what is a dignified life; and how our relationship with others are built.

In order to answer these questions, education must obey the humane factor. In other words, the dignified existence of the human – the individual - must be the first objective of education. It should be clarified: not the dignity of a certain person in power, that is the “chief” - be it a despot, emperor, *fuehrer*, first secretary, any governmental authority or the similar -, but the dignity of the human, so that he is enabled to become himself. Nietzsche would shed light on this by underlining that we are, but we must become”⁶. And the process of enabling to become who they are puts the educators of the new generations in front of the most difficult and, at the same time, the noblest task.

It should also be emphasized that education has a close relationship with the past. Italian philosopher Benedetto Croce would rightfully emphasize that every past lives in the present⁷; also in the sense that people turn to the past because something in the present – or the present itself – triggers them to. Our digitalized present is not different. For this reason, our relationship with the

---

⁵ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Flammarion, Paris, 1981, V.II, f. 394

⁶ <https://hussainather.com/2018/10/06/how-to-become-who-you-are-according-to-nietzsche/>

⁷ Rik Peters, “The Spinning Silkworm: Benedetto Croce’s History as the Story of Liberty”, 2021 <https://brill.com/view/journals/jph/15/3/article-p305_4.xml?language=en>

past defines our present and the perceiving of the past for what it is, is essential for the building of a successful educational strategy.

On a different page, an educational strategy that enhances the human and the humane goes through the stimulation of criticism, that is critical approach. As a matter of a fact, the critical approach forms the basis of education also at the present as it always day. Indeed, it will continue to, even after the digital revolution the world is undergoing becomes past. In order to shed light on this aspect of education in the present, a well-established analysis from the past, which was expressed in an age of turmoil and enormous changes for a small country like Albania, will be addressed. Along with its essentiality, the Italian Albanologist Father Giuseppe Valentini clarifies how a robust critical approach is built and enhanced. In 1935, he wrote:

The critical approach has to be:

1 accurate: I mean stripped from any prejudice and interest, so that facts are neither changed nor added; views are not purposefully distorted, in order to draw conclusions that sustain particular ideas, especially those of the critic.

2 complete: it should encompass as numerous facts as possible, so that every aspect is meticulously remarked, what, in turn, enables diving deep in the nature of the issue.

3 distinguishable: that is, explicated in all levels, differentiating what is central and what is tangential.⁸

Then, Valentini adds that whoever bothers to criticize something, should, first, critically analyze himself. One should ponder on whether he possesses the qualities listed above, and while weaving and working the critique will he strive for impartiality in all aspects.⁹ The Albanologist attempts to also define those fearing criticism. He claims that they are:

- Those who have something to hide
- Those who do not live upright
- Those who don't fulfill their duty
- Those who lay a snare under someone

⁸ Giuseppe (Zef) Valentini, *Vepra 1, Plejad*, Tirana, 2005, f. 88.

⁹ Giuseppe (Zef) Valentini, *Vepra 1, Plejad*, Tirana, 2005, f. 88.

- Those who work in the dark, and
- Those who do not want to have their wrongdoing discovered.

Finally, he summarizes the function of criticism, maintaining that “criticism is a lantern; and like the lantern which serves to light what is not seen, criticism also serves to shed light on what is in the dark. Criticism should be an encouragement, never a whip.¹⁰

In other words, this foreigner priest who loved Albanians sincerely suggested that one fair criticism and disdain unjust criticism as well as criticism rooted in passion,¹¹ thus, apparently, identifying the flaws of pretended criticism quite clearly. Unfortunately, this supposed criticism, which is closer in nature with defamation, is to be noticed nowadays, as well. It is particularly obvious in the activity of dilettantes who talk about everything and who use their so-called criticism as a whip to satisfy their individual egoism or for someone else's sake. They are usually accompanied by superficial cries and endless discussions that do not touch the essence of things. Unlike biased criticism, adequate criticism ascertains the rise of the human soul; this is the central lesson of the art of thought development –intellectual growth - in ancient philosophy. Hence, this criticism is to seek the reason for the existence of things and does not necessarily have a negative meaning.

From this perspective, the contemporary educational strategy should focus on teaching precisely the non-malign critical approach, by implementing this very same approach. Hence, even in the digital age, the goal of educators should be “to liberate the youth from mental slavery, from the homologation that makes one another’s mental slave”¹². Montesquieu underlined that the purpose of the education system in despotism is to grow good slaves. The risks of an education that nurtures “mental slavery” as the norm are to be observed in the recent past of Albania and not only. During the second half of the 20th century, education sought to make people –particularly the youth - slaves of the system. Although the experienced totalitarianisms are much graver than what the French political philosopher envisioned, those among us who have experienced and know how it is like to live in a totalitarian regime must reflect deeply on Montesquieu’s criticism of the despotic regime. After experiencing a regime that aimed to prepare good slaves in all aspects, it is our duty to focus on

---

¹⁰ Giuseppe (Zef) Valentini, *Vepra 1*, Plejad, Tirana, 2005, f. 88.

¹¹ Giuseppe (Zef) Valentini, *Vepra 1*, Plejad, Tirana, 2005, f. 89.

¹² Giuseppe (Zef) Valentini, *Vepra 1*, Plejad, Tirana, 2005, f. 20

preparing good citizens. The education strategies we embrace and implement should urge the growth of citizens, enable them to become themselves and protective of their freedom, so that freedom as a concept and system is not ruined.

The importance of education in a free society is obvious in what the Enlightenment philosopher John Locke pivotally defended in his “Thoughts Concerning Education”. He famously claimed that it is education “which makes the great difference in mankind: the little, and almost insensible impressions on our tender infancies, have very important and lasting consequences: and there ‘tis, as in the fountains of some rivers, where a gentle application of the hand turns the flexible waters into channels, that make them quite contrary courses, and by this little direction given them at first in the source, they receive different tendencies and arrive at last, at very remote and distant places.”¹³

In this light, it should also be noted that the misunderstanding and misinterpretation of the concept of freedom, a problem related to the concept of authority, are addressed with freeing education. There is a widespread misconception of authority. Authority is tightly related with the creation and perception of the self. If an individual, especially an educator, is not master of his true self, this authority cannot be attained. There is no authority in enslaved minds. In other words, authority is primarily the result of the intellectual and moral integrity of the educator, as he is the one that influences the formation of the self within the young people.

As previously hinted, another objective of education is that education should focus on the present. As the saying goes, the past is gone and tomorrow is yet to come. So life is today. Surely, some might argue that in totalitarian regimes, it is also claimed that education should be related to life. Yet, in such systems education is related to that sort of virtual life the power – in totalitarian Albania the party – not with real life. The concept that education should be related to life at the present means providing people – especially the youth – with the opportunity to understand today's life. From a different perspective, education should strive to ensure participation in factual everyday life, which means tangible engagement in with everyday reality, as an essentially social presence. Indeed, if the youth does not understand or fails to be engaged in the present, they cannot possibly think of and invest in positive change, in the future.

---

¹³ John Locke, *Thoughts Concerning Education* (1693),
< https://stephenhicks.org/wp-content/uploads/2011/09/locke_john-poe.pdf>

Digitalization should particularly focus on this inclusive perception of and engagement with the present and with life. In other words, the inevitable incorporation of digitalization in education is indeed education that urges a better understanding of today's life for a better future. However, the digitalization of education should also be in line with the principles of enabling education. That is, educators in this era should be as cautious as always not to fall in the pit of enslaving education; on the contrary, the freeing and critical approach are to be taught and urged at the cost of being the subject of criticism themselves.

This brings up another similarly vital issue: the realization of a free – better said freeing – education in the contemporary conditions. Quite frequently, the issue is addressed by demanding an overall revision of methods. It should be noted that there is no standard method that can be used in every given situation in the present, either. For this reason, it is necessary to constantly work and adapt methods that address the changing issues and demands of daily life with a *bricoleur* approach¹⁴.

Nonetheless, education goes beyond involvement with the present and life. It should also rely on the philosophical thought, why not the metaphysics of mystery and morality. Albanian publicist Branko Merxhani shed light on this aspect of education, claiming: “First, let's study our own issues and let's teach our people the rules to progress. And before we learn to think, we must learn to love. We must learn to trust.”¹⁵ Morality is not the mere declamation of moral principles and rules. In fact, morality is a tension, an ongoing tension with one's self, the other and the community. We do not live in isolation, but in society. “He who is unable to live in society, or who has no need because he is sufficient for himself, must be either a beast or a god,”¹⁶ Aristotle famously claims. This is why it is important to perceive morality as a constant tension. And this brings about the dialectic of the Other and of understanding – sympathizing with - the Other. The Other, whoever the label stands for in a given situation, has an impact in our change and improvement.

In terms of the dialectics with the other, education is closely related to values. Education is not indifferent to the values that a society is supposed to endorse. The issue of values becomes particularly critical in periods of transitions, as the one the region underwent after the fall of the

---

¹⁴ A. Lotteri et al. “The holistic bricolage research approach and disaster-risk reduction” *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2023.104031>.

¹⁵ Branko Merxhani, *Vepra*, Plejad, Tirana, 2003, f. 47.

¹⁶ Aristotle, *Politics*, http://www.constitution.org/ari/polit_01.htm.

totalitarian regime or the digital transformation it is going through now. It is mostly in these transitional periods when people focus more on the previously mentioned question: “How to live in a dignified way?” It goes without saying that these are also periods that favor philosophies on the human and on better understanding his role in this world. Values should be considered in terms of their individual dimensions, as much as in terms of their communal dimensions. The form a value takes will inevitably impact social relationships.

In other words, the endorsed values will inevitably influence the construction as well as the character of the changing community. The school, as a concept, stands for a community of superior values. As a matter of fact, the issue that should be addressed, while attempting to build a community in which social peace prevails is how to live in peace with people who, after all, the individual did not choose to be co-members of the society he happens to be part of.

Solidarity is the republican virtue that makes possible the balancing of the natural inequalities of people in function of the common good. The actuality and strength of this attitude is obvious in the following words of the exiled anti-communist Isuf Luzaj, which were particularly directed to the youth. “If a government or state blocks the path of a young individual for merely a critical statement, a rebellious book, or a freedom-demanding gesture, that state is ruled by the evil. The ruling evil is supported by the wicked, and when they command, the honest people of that country are sent to jail, whereas bloodthirsty robbers are put on the altar. Turn your head and look at the 20th century in dictatorial states... Solidarity develops in parallel with justice... Justice works by eliminating privileges that are in report with merit, which is, in turn, measured by the social BENEFIT of the fulfilled functions”¹⁷.

The opposite of this extremely unpleasant condition is the principle of affirming oneself by acknowledging the value of the Other. In this context, compassion is the value to be endorsed. To clarify, compassion refers to the acceptance of the Other, without nurturing inimical feelings. It stands for the welcoming of the other, and, hospitality stands for the making of the Other part of the personal livelihood.

This principle that is similarly viable in the digital era emphasizes, once more, that fact that the methods of education should progress in line with time and context. It is necessary to create a sustainable and fruitful form of education. This is not achieved solely with the ethical-practical

---

¹⁷ Isuf Luzaj, *Rindërtimi i fuqive shpirtërore*, Ombra GVG, Tirana, 2005, f. 72.

coherence of the educator; it requires logical coherence – which implies an almost ideal coherence - thanks to which, the educator knows how to become a point of reference for multi-faceted development. Education should aim at life, so that life is in accordance with the ideal of man as the construction unit of every society. This means that the educator is not passive; within, he encompasses an active living, which makes education as responsive to contemporary needs as possible.

Another objective of education is all-inclusiveness. Publicist Isuf Luzaj maintains that “the reconstruction of the structures of spiritual powers for the creation of the new scientific morality, will require more work, art and patience, than the economic reconstruction, which, in a democratic state, could be carried out in a few years of sound and ingenious work”¹⁸. He expects the youth –and not only - to be guided by empowering and improving high ideals, such as goodness, beauty and, truth. He also provides his own example of thought direction. His thought travels along Cartesian lines, and he studies social institutions, considering the impact they have on human character. The human character can be negatively affected, in case education is politicized or the of any agenda; this is why immense care should be taken in order to not let education become a tool of any sort of propaganda.

This, once again, emphasizes Nietzsche’s concept of “becoming who we are”, referring to our human ability to develop and achieve our virtuous ideal self¹⁹. Also for Luzaj, this is achievable, due to the fact that social experience is a permanent renewal of concepts, norms and values. Concepts, norms and values cultivate spiritual power, and, in turn, their adoption forms the basis of a peaceful existence, which withstands hatred and violence, which, in turn, lead to social immorality. Human dignity cannot be understood without this spiritual power, which is truly embodied morality, not merely the reflection of set qualities. This also implies one of the primary issues regarding the debated negative influence of digital and AI tools, which tend to distance the youth from this all-inclusive education, by mutilating their thought, creativity and fantasy.

As pointed out in the beginning, education should be considered in close relation with the past, including tradition; however, the maintaining of an impartial critical approach is equally essential when benefitting from the past. This relationship should be analyzed in the light of the well-established ideas of the masters of thought. From a different perspective, the most pressing issue is to

---

¹⁸ Isuf Luzaj, *Rindërtimi i fuqive shpirtërore*, ombra GVG, Tiranë, 2005, f. 20.

¹⁹ Ryan A. Bush, “When Nietzsche said ‘become who you are’, this is what he meant”, 2023. <https://psyche.co/ideas/when-nietzsche-said-become-who-you-are-this-is-what-he-meant>.

prevent the youth from idleness and vanity. In relation to this issue, the iconic Albanian thinker Mid'hat Frashëri claims that “vanity is the most widespread vice, the most common disease: it is the seed from which future faults and sins will stem”²⁰. Taking these into consideration, the familiarization of the youth with the great masters of thought and their time-resistant ideas should be regarded as a professional principle by educators and administrators alike. This would diminish the possible negative impact of digital and AI tools in instilling indolence, passivity and vanity within the youth. Knowledge on the masters of thought along with the benefits of the digital age would shed light on the youth's path towards an age of genius.

To conclude, the concept of engaged citizenship, being the foundation stone of any civilized society, demonstrates particular immediacy in transitional periods of any sort. This can be achieved by the creation of an educational culture that ensures societal development. As Branko Merxhani claims: “We should call on the youth and advise them not to waste their power in vain; not to get involved in the intrigues of politics, which in our society is still juvenile, very delicate and complex. Everything in relation to our future - the state, independence and even our political preponderance - will be attained and strengthened with the solution of the education issue more inclusively and the entering of the education currents in their normal and progressive paths”²¹. Taking this into consideration it was maintained that a freeing education, based on the enhancing of critical thought, is essential in the era of digital transition as it was during political transitional periods after the fall of former totalitarian regimes, such as in the case of Albania. Debunking thus the myth of imposed authorities, the contemporariness factor of education, more precisely, engagement with the present and real life, while benefitting from past tradition and aspiring for a better future, was defended. In addition, it was claimed that the embracing of an educational model refined by spiritual and moral values not only empowers the individual to “become who he is” but also contributes for the achievement of peaceful coexistence. These elements are proposed as the fundamental theoretical basis for an education strategy that truly serves to overcome the value crisis that grips every society undergoing rapid changes and does not jeopardize the dignified existence to its members.

---

²⁰ Hysen Matoshi, “Kthimi i Mid'hat Frashërit”, 2018. <<https://institutistudimevelumoskendo.al/kthimi-i-midhat-frasherit/>>

²¹ Branko Merxhani: *Vepra, Plejad*, 2003, f. 67.

Bibliography

Aristotle. *Politics*. Accessed February, 2024.

http://www.constitution.org/ari/polit_01.htm.

Brooks, Christopher. *Western Civilization: A Concise History*. 2020. Accessed April 2024
<https://pressbooks.nsc.ca> >

Bush, Ryan A. “When Nietzsche said ‘become who you are’, this is what he meant”, 2023. Accessed April 2024 <https://psyche.co/ideas/when-nietzsche-said-become-who-you-are-this-is-what-he-meant>

Lotteri Alessandra, Janet Speake, Victoria Kennedy, David Chester, “The holistic bricolage research approach and disaster-risk reduction” *International Journal of Disaster Risk Reduction*, Volume 97, 2023, 104031, ISSN 2212-4209. Accessed March 2024

<https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2023.104031>

(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212420923005113>)

Locke, John. *Thoughts Concerning Education (1693)*. Accessed April 2024

https://stephenhicks.org/wp-content/uploads/2011/09/locke_john-poe.pdf

Luzaj, Isuf. *Rindërtimi i fuqive shpirtërore*, Tirana: Ombra GVG, 2005.

Matoshi, Hysen. “Kthimi i Mid’hat Frashërit”, 2018. Accessed March 2024

<https://institutistudimevelumoskendo.al/kthimi-i-midhat-frasherit/>

Merxhani, Branko. *Vëpra*. Tirana: Plejad, 2003.

Peters, Rik. “The Spinning Silkworm: Benedetto Croce’s History as the Story of Liberty” 2021. Accessed April 2024 https://brill.com/view/journals/jph/15/3/article-p305_4.xml?language=en

De Tocqueville, Alexis. *De la démocratie en Amérique*, Paris: Flammarion, 1981.

Valentini, Giuseppe (Zef). *Vëpra 1*, Tirana: Plejad, 2005.

The Complete Works of M. de Montesquieu. London: T. Evans, 1777. 4 Volumes. Vol. 1. Accessed April 2024 <https://oll.libertyfund.org/titles/montesquieu-complete-works-vol-1-the-spirit-of-laws>.

Dr. Brikena Smajli¹

Pandemia: Disa Syzime Semiotike

Received: 23.06.2024 / Accepted: 13.07.2024 / Published: 10.03.2025

© 2024 Brikena Smajli

Doi: 10.5281/zenodo.14843674

Abstrakt

Në periudhën që përfshin më shumë se dy vjet (mars 2020 - tetor 2022), qemë dëshmitarë të një transformimi të thellë në thelbin e jetës dhe ekzistencës sonë, shoqëruar nga një sërë masash kufizuese që riformuan kuptimin tonë themelor për njerëzimin. Këto ngjarje transformuese u pasqyruan me shpejtësi në evolucionin e gjuhës. Nga pikëpamja sociologjike, gjuha shërben si një regjistruar besnik i evolucionit shoqëror, duke i bërë jehonë trajektore të historisë njerëzore përmes luftërave, përparimeve shkencore, krizave, eksplorimeve dhe epidemive. Gjatë kohës së tronditjeve emocionale intensive dhe krizave ekzistenciale, gjuha i nënshtrohet një procesi ripërcaktimi, duke shënuar një riinterpretim të përkohshëm të fjalëve. Veçanërisht, metaforat e nxjerra nga lufta dhe alegoritë biblike kanë depërtuar në diskursin pandemik, duke nënvizuar ndikimin e thellë të këtyre ngjarjeve në peizazhin tonë gjuhësor (Fossali & Dondero, 2006).

Ky punim ndërmerr një analizë semiotike të shprehjeve dhe termave të zgjedhur, duke eksploruar rinovimin e tyre semantik si një mjet për të thelluar të kuptuarit tonë të fenomenit pandemik. Duke identifikuar dhe shqyrtuar këtë leksik në zhvillim nga një këndvështrim i ri, ne përpiqemi të gjurmojmë konturet e mendimit të ngulitur brenda gjuhës. Siç artikulon me elokuencë Marco Senaldi në librin e tij "Pensare oltre", pandemia përfaqëson një moment të përshtatshëm për të sfiduar dhe riformuluar kornizat tona njohëse...

Fjalë kyçe: *pandemia, semantikë, maskë, analizë semiotike, shtëpi*

---

¹ Researcher, Centre for Sustainable Development and Innovation, University College "Beder", Email: bsmajli@beder.edu.al

Abstract

In the period spanning more than two years (March 2020 - October 2022), we witnessed a profound transformation in the essence of life and existence, accompanied by a series of restrictive measures that reshaped our fundamental understanding of humanity. These transformative events were swiftly mirrored in the evolution of language. From a sociological vantage point, language serves as a faithful recorder of societal evolution, echoing the trajectory of human history through wars, scientific breakthroughs, crises, explorations, and epidemics. During intense emotional upheaval and existential crisis, language undergoes a process of redefinition, marking a temporary reinterpretation of words. Notably, metaphors drawn from warfare and biblical allegories have permeated pandemic discourse, underscoring the profound impact of these events on our linguistic landscape (Fossali & Dondero, 2006).

This paper undertakes a semiotic analysis of select expressions and terms, exploring their semantic renewal to deepen our comprehension of the pandemic phenomenon. By identifying and scrutinizing this emerging lexicon from a fresh perspective, we endeavour to trace the contours of thought embedded within language. As Marco Senaldi eloquently articulates in his book "*Pensare oltre*", the pandemic represents an opportune moment to challenge and reformulate our cognitive frameworks...

Keywords: *pandemic, semantics, mask, semiotic analysis, home*

Hyrje: shenjat, kuptimet

Në gjendjen në të cilën u detyrua të jetonte për rreth dy vite, e gjithë bota, e karakterizuar nga ndryshimi drastik i konceptit mbi jetën dhe të jetuarit dhe disa kufizimesh që shpërfaqtojnë të ekzistuarit, të sjellurit dhe të menduarit mbi njeriun, të përditshmen; ndodhën disa ndryshime domethënëse, të cilat u transmetuan edhe në gjuhë. Në pikëpamje sociologjike gjuha regjistron çdo ndryshim shoqëror. Njësoj siç ka ndodhur gjatë historisë së njerëzimit nga luftërat, zbulimet shkencore, krizat, eksplorimet, epidemitë, pikërisht kur emocionet e forta shtangin dhe trandin mendjen njerëzore, kur idetë e reja qarkullojnë të nxitura nga kjo ngjeshje dhe ky ngut ekzistencial, fjalë të huaja hyjnë në fondin e një gjuhe, të tjera të reja krijohen, shprehësi të tjera marrin formë, togëfjalëshat të caktuar fitojnë një kuptim të ri të ngulitur; e gjithë kjo për të përshkruar saktë dhe vërtetësisht një formë mendimi dhe një mjet që na lejon të kategorizojmë përvojat njerëzore. Kështu, gjuha që përdorim, përfshi këtu edhe metaforat, ndikojnë në mënyrën tonë të të menduarit dhe të perceptimit të ngjarjeve, duke luajtur një rol shumë domethënës në përcaktimin e asaj që është reale për ne (Lakoff & Johnson, 1980: 28, 61). Në këtë kuptim, motivohen edhe metafora e luftës dhe metaforat biblike që kemi ndeshur në ligjërimin për pandeminë. (Fossali & Dondero, 2006)

Në terma semiotikë, tashmë lipset të shohim përtej, duke përcaktuar e analizuar një leksik të ri të pandemisë; nëpërmjet këndvështrimit të ri, këndvështrimit pandemik, shtyhemi të përkapim këtë kuptim të ri apo riaktivizimin e fjalëve të caktuara, të shohim lëvizjen e re gjuhësore dhe njëkohësisht, gjurmën e mendimit në gjuhë. Siç shkruan Marco Senaldi në librin e tij "*Pensare oltre*", "*Pandemia është një mundësi për të ndryshuar mënyrë të menduari...*" (Senaldi, 2021:146)

Në këtë punim të shkurtër do të ndalemi tek shembuj (shembullëzime) shenja nga biosemiotika, semiotika kulturore dhe ajo sociale. Megjithëse punimi si objekt studimi nuk merr në shqyrtim një material gjuhësor të monitoruar dhe regjistruar në kohë reale, shprehi dhe ligjërimet të kësaj kohe, ai ka ndjekur përvojat dhe analizat në këtë drejtim, sidomos të semiotistëve italianë, si edhe analizon e shqyrtton ato copëza ligjërimesh të kësaj kohe, nga këndvështrimi semiotik i sotëm. Në këtë pikëpamje, ndërsa i njohim studimit mangësinë e një monitorimi të dokumentuar të ligjërimet shqiptar të pandemisë, vjelë në kohë reale, i njohim po ashtu përparësinë e analizës së distancuar dhe objektive të atyre ligjërimëve që vijnë nga kjo kohë, nëpërmjet dokumentimit të tyre në rrjetet sociale apo edhe në media, krahasuar me ligjërimin parapandemik dhe atë post pandemik. Në këtë pikë analiza semiotike arrin të përkapë edhe ndryshimin kulturor që solli ky ligjërim pandemik; duke u ndalur vetëdijshëm, tashmë nga distanca kohore dhe duke veçuar natyrën e klasifikimit të këtyre

ndryshimeve: të gjuhës në cilësinë e komunikimit të përgjithshëm, gjuhës në marrëdhënie me gjuhët dhe kulturat e tjera, sistemet e tjera të komunikimit. Hedhim pra, vështrimin për të përshkruar semiotikisht këto ndryshime, duke pasur parasysh një referencë, kohën para pandemisë. (Ronchi, 2020)²

Ligjërimi

Si për çdo situatë tipike katastrofe mbarëbotërore, - pandemia është e tillë -, ajo zuri kryet e vendit në komunikimin publik dhe atë privat, duke u bërë ligjërimi mbizotërues i shoqërisë ose, nëse i drejtohem teorive të ligjëritimit, *Ligjërimi me L të madhe*. (Gee, 2018) and (Gee, 2011: 34)³ Është ky Ligjërim që i lejon asaj, Pandemisë, të ndikojë edhe në mënyrën se si shprehemi, si mendojmë, vlerësojmë, veprojmë dhe ndërveprojmë në kohën e duhur dhe në vendin e duhur dhe me objektet e duhura, për t'u identifikuar si pjesëtarë të një shoqërie (Gee, 2011: 34) në pandemi, dhe ne ishim të tillë, madje edhe në mënyrën se si informoheshim se si informonim. Duke qenë se çdo temë, problematikë e ligjëritimit mbi virusin u ndërthur me një mori variantesh, në kanale të ndryshme informimi, pandemia na tregoi se ai, Ligjërimi, është edhe “pandemik” në rrafshin e informacionit. Ligjërimi pandemik u karakterizua nga shumësia e varianteve dhe copëtimi strukturor, duke transmetuar në këtë copëtim, simptomatik edhe tronditjen shoqërore për ngjarjen mbarëbotërore, pandeminë.

Komunikimi

Një tjetër çështje që përforcon mendimin për një ndryshim gjuhësor në këtë periudhë pandemie është komunikimi në përgjithësi dhe ai ndërpersonal në veçanti. Komunikimi, shprehja para pandemisë u karakterizua nga lëvizshmëri e vazhdueshme; udhëtimi, rrugëtimi për diku, ecja, vrapi ishin karakteristikë e kësaj lëvizshmërie. Në mjetin e komunikimit më të përdorshëm në këto

² Ronchi, R. (2020, aprile 6 (online)). Teologia del virus. Doppiozero, : *Doppiozero*. Retrieved 2 7, 2022, from <https://www.doppiozero.com/materiali/teologia-del-virus> “La situazione è strana: da un lato abbiamo la certezza che è in atto un cambiamento radicale, che niente sarà come prima, dall'altro cosa accadrà, quale cambiamento è in corso, resta totalmente indeciso. Il trauma, del resto, ha proprio questa natura. È il sentimento incontrovertibile di un “accadere” che però non ha oggetto.” [Situata është e çuditshme: nga njëra anë jemi të sigurt se po ndodh një ndryshim rrënjësor, se asgjë nuk do të jetë si më parë, nga ana tjetër ajo që do të ndodhë, çfarë ndryshimi po ndodh, mbetet krejtësisht e pavendosur. Trauma, në fund të fundit, ka pikërisht këtë natyrë. Është ndjenja e pakundërshtueshme e një “ndodhie” e cila megjithatë nuk ka asnjë objekt.]

³ (Gee, *An Introduction to Discourse Analysis, Theory and method*, 2011) “Such socially accepted associations among ways of using language, of thinking, valuing, acting, and interacting, in the “right” places and at the “right” times with the “right” objects (associations that can be used to identify oneself as a member of a socially meaningful group or “social network”), I will refer to as “Discourses,” with a capital “D.” I will reserve the word “discourse,” with a little “d,” to mean language-in-use or stretches of language (like conversations or stories). “Big D” Discourses are always language plus “other stuff.” f. 34.

kohë postmoderne, celularin, pyetja më e zakonshme ishte "ku je"? Sepse kur komunikohet me tjetrin, qoftë edhe për një takim për një kafe, ky ose kjo, do të vinte nga një distancë, ndoshta nga tjetri skaj i qytetit, apo nga një vend tjetër. Në këtë vështrim, ligjërimi postpandemik është i njëjtë, pyetja "ku je?" dhe përgjigjia "erdha!", po bëhet sërish normale.

Komunikimi pandemik, përkundrazi nuk karakterizohet nga kjo pyetje. Gjatë pandemisë, nuk ishte e nevojshme të pyesje: "ku?" Vendi, ku rrinë apo zhvendosen subjektet të cilëve u drejtohem, nuk kishte më rëndësi. Sidomos gjatë fazës së parë të pandemisë apo edhe më tej, kur vende a grupe të caktuara po i ridrejtoheshin izolimit total apo vetizolimit, për shkak të rritjes së madhe të numrit ditor të të infektuarve apo për shkak të protokolleve të tjera të caktuara për të infektuarit, të qenët në shtëpi u bë detyrë, madje përgjegjësi. Media në përgjithësi dhe Tv publike në veçanti, përforcuan dhe shpërndanë mesazhin e politikës mbarëbotërore ndaj pandemisë, si një strategji përballjeje njerëzore ndaj saj: "Qëndro në shtëpi, shpëto jetë!" Prandaj pyetja kryesore në komunikimet ndërnjerëzore ishte: "si je?"/ "si jeni?". Pyetje dhe ligjërim i cili vazhdoi për një kohë të gjatë (me gjithë ndryshimin pozitiv në lidhje me pandeminë) në çdo email të shkruar, në çdo telefonatë të bërë. Shkak i kësaj situate, kushtëzuese "Është një kthim në të kaluarën, ne nuk jemi më të interesuar të dimë se ku janë njerëzit, por si janë dhe si janë familjet e tyre." (Leone, 2020)

Dukja, veshja, pamja, qenia

Në sfera të tjera të veprimtarisë njerëzore dhe të komunikimit, para pandemisë individi ndiente nevojën e paraqitjes ndaj të tjerëve, *look-u* / dukja, paraqitja, veshja shënonte një aspekt me rëndësi në prezantimin në publik, madje edhe në personalitetin e tij/saj në shoqëri. Vetë veshja si dukuri thellësisht shoqërore, edhe pse nga ana tjetër "...një fakt krejt personal dhe intim që lidhet me shijet dhe dëshirat personale, vlera simbolike e së cilës varet nga ligjet që kapërcejnë sferën individuale." (Marrone, 2008: 42-43), në këtë shndërrim të shoqërores në personalen e mbylljes, ka pësuar natyrisht transformimin e saj. Vetë pyetja që mund të karakterizojë këtë sjellje të parapandemisë është "si dukesh?/ si duket?/ si duken?". Objekti shenjues i saj është fotografia, imazhi, kapja e atij çasti që e paraqet një shoqëri të *carpe diem*-it, por që përqendron vëmendjen jo në atë që njeriu është, por si duket, si e shohin të tjerët, pra vetja e parë nga jashtë. Kjo do të zhvillohet më pas në një koncept tjetër tek *selfiet*: në "Si dukemi?"/ "si dukem?" me një vështrim nga jashtë në brenda, *si intentio autoris, intentio lectoris, intentio operis*. (Leone, 2018: 37)

Konceptimi pandemik i pyetjes “*si je?/ si jeni?*” vjen edhe për pasojë e zhvendosjes së vëmendjes në brenda - jashtë - brenda. Vetë sefiet, të zhvilluara si një model i autoportretit të dikurshëm, (Leone, 2018: 40)⁴, tashmë e kanë zhvendosur vëmendjen tek funksionaliteti apo *intentio operis* e selfies, ata nuk duan të shfaqin, të ndërtojnë personalitetin në publik, (Moreno, 2018: 54) të ndërveprojnë me këtë personalitet, por duan të ilustrojnë përgjigjen e pyetjes “*Si je, Si jeni?*”. Shpesh, si pjesë ilustruese e mesazhit përgjigjës të pyetjes “*Si je, si jeni?*”, selfiet janë mesazhi pamor apo përforcues i tekstit: “*Mirë, po ju?*”. Intertekstualiteti i mesazhit, tekst, zë, foto(selfie), e bën të pashmangshëm kalimin aspektor të pyetjes nga “*Ku...?*” në “*Si...?*”, duke e zhvendosur vëmendjen jo tek vendi, vendet, lëvizja, por tek qenia, njeriu. Për më tepër, selfiet e kohës së koronavirusit, si mesazhi pamor i komunikimit, bashkëshoqërohen, përforcohen edhe nga *maskat*, të cilat duke mbuluar pjesën kryesore më shprehëse të fytyrës: mjekrën, buzët dhe hundën, kanë transformuar procesin e komunikimit edhe subjektin e tyre, të vetëfotografuarin, prandaj edhe lind nevoja të pyesësh, “*si je, si jeni?*”. Veshjes, pamjes së këtij vetëfotografimi, i shtohet një element tjetër i fuqishëm komunikimit pamor: maska.

Maska

Fytyra, siç shtjellon Massimo Leone, në projektin e tij mbi studimin semiotiko-estetik të fytyrës, FACETS⁵ (Leone, 2020) merr pamjen e turirit, ndërsa komunikimi joverbal, mbetet të përkapet në morfologji të tjera të fytyrës: sytë, mollëzat, ballin... Vetë selfiet bartin në sfond një mesazh tjetër nga ai i parapandemisë, jo gëzimin, moskokëçarjen, udhëtimin, vendet, qytetet e vizituara, por trishtimin, vetminë, mungesën e komunikimit (fytyra është shndërruar në turi), egërsinë, vdekjen (në rastin e infemireve apo mjekëve të lodhur nga turnet e stërzgjatura). (Leone, 2020)

⁴ Pas provave anekdotike që ofrojnë sfond biografik për interesin e autorit për selfiet, trajtohet çështja semiotike e kuptimit të tyre, duke bërë dallimin midis kuptimit të marrjes së selfieave dhe kuptimit të selfieave të marra në këtë mënyrë. Të dyja përfshijnë kuptimin autorial, receptues dhe strukturor, për t'u studiuar në periudhën e gjatë të historisë kulturore të vetë-përfaqësimit dhe në kontekstin e një semiosfere specifike. Selfiet, pra, mund të interpretohen si simptoma të një ideologjie të kohës në zhvillim dhe gjithnjë e më hegjemoniste, në të cilën ikja si nga e kaluara traumatike ashtu edhe nga e ardhmja e mundimshme shkakton një vlerësim të së tashmes duke u shprehur edhe në formatin e ri vizual të selfieave: ata përpiqen të dhurojnë një atmosferë ontologjike parëndësishëse të tashmes postmoderne.

⁵ Face Aesthetics in Contemporary E-Technological Societies (FACETS) është ERC project që studion shembuj bashkëkohorë se si ka evoluar estetika e fytyrës nën ndikimin e rëndësishëm të teknologjisë në sjelljen sociale. Projekti FACETS i financuar nga BE-ja në studimin e tij ndërthur historinë vizuale, semiotikën, fenomenologjinë, antropologjinë vizuale dhe studimet e perceptimit të fytyrës në lidhje me njohjen, emocionet dhe veprimet që njerëzit i bashkangjiten ndërveprimit me fytyrat e dikujt a të tjetrit. **Project** FACETS – Face Aesthetics in Contemporary E-Technological Societies; **Researcher (PI)** Massimo LEONE; **Host Institution (HI)** UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI TORINO; **Call Details** Consolidator Grant (CoG), SH5, ERC-2018-COG

Për më tepër, përdorimi në masë të gjerë i maskave, llojeve, stileve ka sjellë edhe shumëllojshmëri të tyre. Në kohën e koronavirusit nuk mund të flasim në mënyrë të mirëfilltë për modën, shumëllojshmërinë e veshjeve, dukjen, por për një modë të maskës, mund edhe të flasim. Në objektin që shënojnë maskat tashmë e kanë zgjeruar apo ndryshuar kuptimin e tyre, por edhe llojin e përbërjes së tyre.

Po ashtu, në realitetin shqiptar si edhe në shumë vende të tjera tashmë, pas valës së parë të pandemisë maska, paraqitet me variantet e saj funksionalë apo jo: maskë *nën gushë*, që dedukton rrezik të ulët infektimi, apo dalje në mjedise të jashtme, me protokolle më të çliuara. Maskë *nën hundë*, e cila nënkupton një mjedis pune, zyre, një përpjekje për të zbatuar protokollat e sigurisë, por me pak probleme me përshtatjen. Maskë *në krah*, që tregon ndjekjen e protokolleve të sigurisë, (sa për sy e faqe për autoritetet) dhe nga ana tjetër, një lodhje nga ky tjetërsim komunikues. Vetë maska është risemantizuar ashtu si edhe shprehja *me maskë, pa maskë* që buron prej saj. Shprehja *me maskë* është risemantizuar, duke u sendërzuar dhe zgjeruar kuptimin e saj. Sipas *Fjalorit të gjuhës së sotme shqipe* kuptimi i fjalës maskë është:

MASKË f.

1. Copë kartoni, pëlhure, lëkure etj., e prerë në trajta e përmasa të ndryshme, e vizatuar ose e përkulur në trajtën e një fytyre njeriu a të turirit të ndonjë kafshe, që e vë dikush në fytyrë për të mos u njohur nga të tjerët. *Maskë njeriu. Maskë luani* (tigri, maçoku). *Maskë karnavalesh. Maskë teatri* (cirku). *Ballo me maska. Vuri (hoqi) maskën.*
2. Mbulesë prej lëndësh të posaçme, që vihet në fytyrë zakonisht për t'u mbrojtur nga ndonjë rrezik, nga ndonjë dëmtim etj. *Maskë mbrojtëse. Maskë nënujëse. Maskë garze* (cohe, gome, xhami, teli, metali). *Maskë kirurgu. Maskë saldimi. Maskë skerme. Maskë kundër bletëve. Maskë kundërgaz* (usht.), *Punon me maskë.*
3. Trajtë fytyre prej allçie a prej lënde plastike, që nxirret si kopje e fytyrës së dikujt (zakonisht e një të vdekuri). *Maska e Bethovenit. Maska e të vdekurit.*
4. fig. Pamje e jashtme e shtirë, pamje mashtruese; dukje që fsheh një ndjenjë, një gjendje a thelbin e vërtetë të diçkaje; mbulesë. *Maskë miqësie. Maska e virtytit. Vuri maskën e demokratit (e internacionalistit). Ia grisi (ia çori, ia hoqi) maskën* dikujt a diçkaje, i zbuloi fytyrën e vërtetë dikujt a diçkaje, e nxori në shesh, e demaskoi. *Hoqi (flaku) maskën* doli me fytyrën e vërtetë, e zbuloi plotësisht veten se kush

ishte. *I ra maska* i doli fytyra e vërtetë, u zbulua plotësisht kush ishte, u demaskua. (Shkenca.org, 2006-2024)

Në katër kuptimet e fjalës *maskë*, kuptimi i parë dhe i dytë, na intereson në lëvizjen kuptimore apo zgjerimin kuptimor që ka marrë fjala gjatë pandemisë. Ndërsa dy kuptimet e tjera ndalen në maskën e vdekjes dhe kuptimin e figurshëm të saj, kuptime që janë formësuar e motivuar në realje që nuk kanë pësuar ndryshim. Po citojmë nga shpjegimi i kuptimit të parë:

1. Copë kartoni, pëlhure, lëkure etj., e prerë në trajta e përmasa të ndryshme, e vizatuar ose e përkulur në trajtën e një fytyre njeriu a të turirit të ndonjë kafshe, që e vë dikush në fytyrë për të mos u njohur nga të tjerët. *Maskë njeriu. Maskë luani (tigri, maçoku). Maskë karnavalesh. Maskë teatri (cirku). Ballo me maska. Vuri (hoqi) maskën.*

Në dallim nga përkufizimi i mësipërm, lëvizja kuptimore e fjalës *maskë*, përqendrohet tek funksioni i maskës dhe jo tek përbërja, materiali i saj, që paraqitet dytësor në lidhje me përbërësit kuptimorë të fjalës. Në këtë kuptim, ne nuk kemi tashmë përdorimin e maskës *për të mos u njohur nga të tjerët*, por përdorimin e saj, për qëllime mjekësore, për t'u mbrojtur dhe për të mbrojtur. Përdorimi i maskës në masë të gjerë nga popullsia mbarëbotërore, bën që dinamika e shprehjeve gjuhësore me fjalën 'maskë', të pësojë rritje dhe ky ndryshim dhe përgjithësim përdorimi, është thelbi i ndryshimit kuptimor që fjala 'maskë' merr. Pikërisht këtë koncept të maskës si mjet mbrojtës e kemi të shtjelluar në kuptimin e dytë të fjalorit.

2. Mbulesë prej lëndësh të posaçme, që vihet në fytyrë zakonisht për t'u mbrojtur nga ndonjë rrezik, nga ndonjë dëmtim etj. *Maskë mbrojtëse. Maskë nënujësore. Maskë garze (cohe, gome, xhami, teli, metali). Maskë kirurgu. Maskë saldimi. Maskë skerme. Maskë kundër bletëve. Maskë kundërgaz (usht.), Punon me maskë.*

Mirëpo, ky kuptim, ndalet dhe kufizohet në sfera dhe profesione të caktuara në përdorimin e maskës: mjekët (kirurgët), dentistët, zhytësit nënujësorë, saldatorët, bletërritësit, ushtarakët... për të cilët identifikohet lloji i maskës, sipas përdorimit: maskë mbrojtëse, mjekësore me nivelin më të lartë të mbrojtjes. Me zgjerimin e sferës së përdorimit mbarëbotëror dhe funksionalitetit të maskës i është shtuar edhe një përbërës kuptimor i maskës, është rigjallëruar kuptimi për materialin përbërës të saj. Maska kirurgjikale mjekësore që përdoret zakonisht në ambiente operative siç janë dhomat e operimit, tashmë ka dalë nga sfera e ngushtë e përdorimit, për t'u bërë e përdorur nga të gjithë. Rrjedhojë e kësaj tashmë është pasuar me dikotominë *maskë e blerë, në farmaci, treg dhe maskë e*

bërë vetë. Të gjithë e kujtojmë fillimin e pandemisë, kur rrobaqepës lokalë, filluan të përgatisin maska me napë, për t'u gjallëruar pastaj tregu i maskave prej tekstili aq sa edhe në komunikimet për shtyp të Shefes së ISHP-së Albana Fico, datë, 15 tetor 2020, një nga modelet e cilësuara si maskë e detyrueshme është ajo prej tekstili. (Fico, 2020). Për rrjedhojë, ka lulëzuar tregu i maskave: çdo shitës ambulant, çdo tregtar i vogël, a i madh (supermarket) ka maska për shitje...të të gjitha llojeve, për nga përbërja, përdorimi, dizajni, stili, ngjyra. Shtrirja e përdorimit të maskës jo vetëm ka risemantizuar fjalën, por edhe ka gjallëruar shprehjet me fjalën *maskë*. *Me maskë, pa maskë*, (kalon nga kuptimi i figurshëm në atë konkret) *me maskë në krah, me maskë në dorë, me maskë në xhep...*prej këndeje edhe shprehjet frazeologjike: *Ia çori maskën, iu gris maska, i ra maska, e mori maskën, e nxorri maskën, e vuri maskën. Bleu një maskë, hodhi një maskë, uli maskën*, nuk ndërtojnë kuptim në strukturat e thella ligjërimore, por në kuptimin e tyre të parë, bazë. Folësit po iu referohen realiteteve të njëmendëta, dhe maskave konkrete të sendërtuara. Konkretja e maskës, shumësia e veprimeve konkrete që bëhen në këtë periudhë pandemie, dëshmojnë një qasje vigjilente dhe ekzistenciale, si një nga mjetet mbrojtëse ndaj virusit të padukshëm.

Nga ana tjetër, vetë maska, është ngritur në një status të vërtetë ikonik për të simbolizuar pandeminë e koronavirusit, ia vlen të vëzhgohet se si kjo është transformuar me shpejtësi nga një simbol kërcënimi i së padukshmes, një ndotëse e rrezikshme, shenjuese e stigmës së rrezikut, në një gjenerues të një (i sëmurit) ndjenje të anëtarësimit. Pas një periudhe me maska, kur maska u bë normalitet, njeriu nuk kishte më frikë nga ai që vë maskë, por nga ai që nuk e vesh – i cili në rastin më të mirë vihet në dukje si i pavetëdijshëm dhe në rastin më të keq si i shenjuar -, në një qark të shkurtër simbolik që hedh një dritë të keqe jo vetëm mbi idenë pirandeliane, sipas së cilës detyrohemi të mbajmë maska për t'u pranuar në shoqëri, por edhe në raportin etimologjik që lidh maskën me *personin*. (Abruzzese & Ragone, 2021: 22)

Maska bëhet kështu një filtër, një membranë kufitare që ndan të pastrën nga e papastra, të shëndoshën nga sëmundja, normalen nga patologjikja, rendin nga kaosi, në një përmbysje simbolike të proceseve tradicionale rituale të stigmatizimit dhe etiketimit, ku ajo që më parë ishte shenjë e stigmës, bëhet shenjë e njohjes së sjelljes së mirë të qytetarit të përgjegjshëm. (Abruzzese & Ragone, 2021: 23)

Shtëpia

Një fjalë/realje tjetër që është rikuptimësuar është fjala “shtëpi”... (ASHSH, 2021) dhe (Promotion, 2013)⁶Sipas fjalorit shpjegues shqip *shtëpi -a: Ndërtesë për të banuar (zakonisht për një familje a për familje të një gjaku); banesë; apartament ku banon një familje*. Mirëpo, kuptimisht, pasojë e coronavirusit shtëpi-a, nuk është më ajo e para pandemisë. Shprehjet karakterizuese, sidomos në muajt e parë të pandemisë, riformësuan kuptimin e saj.⁷ “Qendro në shtëpi, shpëto jetë!”, ishte shprehja që u shfaq në hashtage e reklama të ndryshme kudo, duke e orientuar konceptin mbi shtëpinë në diç të ngjashme me një kullë ngujimi. (Republika e Kosovës, 2020)⁸ Tashmë në shtëpi nuk banohej, por ruhej, ruheshe. *Shtëpia është një imperativ shoqëror dhe një detyrim ligjor: vendi i përgjegjësisë*, - shprehet Anna Maria Lorusso në *Diario Semiotico del Coronavirus*, (Lorusso et al., 2020: 3) duke nënvizuar kështu edhe tjetrin, të tjerët në këtë ruajtje, mbrojtje. Ndihet pra, në këtë shkrim koncepti i ndryshuar për shtëpinë, e cila nga vendi që na përket, (individualja, prona, banesa) është vendi mes publike dhe individuale. Shtëpia del nga individualja, intimitja, në publikën. Ajo zhvendoset në hapësirën-kohë të pandemisë nga brenda – në jashtë. Ndërsa kthimi i dhunshëm në shtëpi i individëve që banojnë në të nuk është as edhe kthim në intimitet, por *hapësirë e mbylljes aktive*, (Lorusso et al., 2020: 3) një përmbledhje e asaj që është jashtë në shtëpi, brenda.

“Me pak fjalë, shtëpitë, banesat, apartamentet nuk janë më private, por publike; kthimi në të cilat nuk është më me vullnet të lirë, një kthim nga puna, nga shkolla, por i detyrueshëm; jo më qetësues, por i përkushtuar ndaj mbrojtjes së shëndetit tonë. Kur do të kthehet shtëpia në vendin që thjesht na pret?” (Lorusso et al., 2020: 3)

Në fakt, zhvendosja e një sërë punësh për t’u zhvilluar nga shtëpitë, shkollimi, mësimdhënia e kthyen shtëpinë jo vendin që na përket, vendin e privates, intimitetit, por në një vend pune-jetese, në gjithë shumëkuptimësinë që kjo fjalë kompozitë sugjeron. Aq shumëdimensional bëhet koncepti mbi shtëpinë tek njeriu sa agjensitë imobiliare në Itali raportojnë se pandemia ka ndryshuar edhe

⁶ 1. Ndërtesë për të banuar (zakonisht për një familje a për familje të një gjaku); banesë; apartament ku banon një familje. *Shtëpi e madhe* (përdhes, dykatëshe, elbasançe)! *Shtëpia jonë. Shtëpi fshati. Shtëpi me gurë* (me tulla, me qerpiç). *Shtëpi me dy (tre) kate. Shtëpi me avlli. Shtëpi me qira. Një shtëpi këtu, një atje. Oborri kopshti i shtëpisë. Bukë (gjellë) shtëpie. Punët e shtëpisë. I zoti i shtëpisë. Detyra shtëpie detyra që nxënësi i bënë në shtëpi. Ku e ka shtëpinë? Eja nga shtëpia! Rri si në shtëpinë tënde! E mbushi shtëpinë plot me të mira. Shtëpinë shite, shokun mbaje!*

⁷ Io resto a casa (It); Stay home, save lives; stay home, stay safe. (br);

8 Të gjithë besimtarëve katolik urime Pashkët

2020/04/11 - 10:36

Në një urim për për pashkët, thënia përmbyll dhe kurorëzon edhe urimet:

“Komuna e Kamenicës i uron të gjithë besimtarëve katolik pashkët.

Ju urojmë paqe, shëndet, bekim dhe mbarësi.

Të qëndrojmë në shtëpi dhe të lutemi që sa më shpejt të kaloj kjo situatë, që ti kthehem normalitetit.

Qëndro në shtëpi, shpëto jetë.”

konceptin e klientëve për të zënë shtëpi me qera apo për të blerë shtëpi. Njerëzit kanë filluar të kuptojnë se shtëpia parakovidiane nuk i zë gjithë këto veprimtari të jetës së njeriut: shtëpi-shkollë, shtëpi-punë, shtëpi-zyrë. Sipas Sondaggio Arexons: *come è cambiata la percezione della casa nel II lockdown*, (Perolari, 2021: 78), dhe Alessandro D'Orlando, psikoterapeut i platformës on line të Top Doctors, që zgjedh dhe vë në dispozicion të përdoruesve një panel të përbërë nga specialistët më të mirë mjekësorë nga e gjithë bota, i cili komenton mbi të dhënat e mbledhura nga sondazhi në këto rreshta:

"Shtëpia përfaqëson shtrirjen e egos dhe të kesh një shtëpi të pastër dhe të rregullt është e rëndësishme për ruajtjen e vetëvlerësimit, ndjenjës së kontrollit mbi mjedisin përreth dhe sigurisë. Në të njëjtën kohë, të gjithë duhet të punojmë për të zbuluar këtë ndjenjë të 'shtëpisë' brenda nesh përmes praktikave, të tilla si meditimi, të cilat na ndihmojnë të ndihemi mirë thjesht duke mbyllur sytë dhe duke përqendruar mendjen. Në këtë mënyrë mund të ndiheshim mirë kudo, edhe jashtë shtëpisë dhe madje edhe në vende që më parë na trembnin" (Come è cambiata la percezione della nostra casa ai tempi del secondo lockdown? , 2020).

Shtëpia, po t'i referohemi Piramidës së Abraham Maslow-t (Maslow, 2017) plotëson nevojat psikologjike, të njeriut, ajo është strehë nga moti i keq, vend pushimi dhe strehimi..., ajo plotëson nevojat që lidhen me sigurinë, është vend mburojë ndaj kërcënimit të natyrës fizike apo strehë ku kurohemi nga sëmundje (karantina, për shembull), vend ku gjejmë mbrojtje të natyrës psikologjike, prandaj lartohet në përmasat e funksionalitetin e një kështjelle apo të një kulle ngujimi në kohën e pandemisë. Ky ishte këndvështrimi, vlera e shtëpisë parë nga jashtë.

Në qasjen e shtëpisë nga vetë ne si banues, ajo bart e plotëson nevojat tona për përkatësi dhe dashuri: *është shtëpia e babës, shtëpia e prindërve, shtëpia jonë*, shtëpia e marrë me qera, apartamenti, dhoma e hotelit ku po qëndrojmë për pak kohë. Këtyre u është shtuar, *shtëpi e karantinuar*, krahas *shtëpi e izoluar* dhe kur është e tillë ajo merr vlerën e të veçuarës dhe të shenjuarës, është si maska që në njërin anë mbron mbajtësin nga të tjerët, të hipotezuarit pozitivë, apo nga virusi vetë i padukshëm. Shtëpia, mbron edhe dhe mbrohet.

Po shtëpia i përgjigjet nevojës për vetëvlerësim, e mobiluar në brendësi, me orendi që ofrojnë lehtësi dhe kënaqësi, ajo përfaqëson kështu vendin që zëmë në hierarkinë shoqërore. Këtu koncepti i shtëpisë përkon me atë të një skene, që pasqyron suksesin e atij që banon në të, parë nga syri i tij apo i të tjerëve jashtë. Gjatë kohës së pandemisë, këtij sukcesi, kësaj hierarkie vlerash shoqërore iu vu re një mungesë funksionaliteti. Sepse nuk mjaftonte komoditeti brenda, shtëpia lipsej këtë rradhë të

përballonte edhe një shtëpi-zyrë, vend pune, shtëpi-klasë, dhe duke u shndërruar në koncept, u copëzua në funksionalitet.

Virusi, njeriu

Vetë fjala virus, del nga përdorimi i ngushtë mjekësor për të hyrë në sferën e shoqërores, për të shprehur qëndrim, vlerësim, duke zgjeruar sferën e kuptimeve që ndërton në ligjërime të ndryshme: *ramavirus* (KohaJonë, 2020), *virusimi i gjuhës* shkruan Sh. Dodda (Dodda, 2020), *virusi i korrupsionit* (News, 2022), *virusi i shoqërisë*, *virusi i anarkisë*, etj...Ashtu siç natyrisht janë aktivizuar fjalë e shprehje që kanë lidhje të drejtpërdrejtë me pandeminë si: *vetëizolim*, *vetëkarantinim*, *lockdown*, (përballë shtetrrëthim), *distancim social*, ashtu si me këtë për rrjedhojë u shfaqën fjalë *zooming*, *on line meeting*, *videokonferencë*, *konferencë hibride*, *platformë*, *google classroom*, *mësim në distancë*, apo *on line* etj (Abdel-Raheem, 2021: 525)

"... në kohën e koronavirusit"

Sidomos shprehja "*... në kohën e koronavirusit*" (ose Covid-19, ose pandemia) terma që konsiderohen ekuivalentë, ka gjetur vend në mënyrën e të menduarit të gjithësecilit. Ky term, i kombinuar me lëndë të ndryshme, ka hyrë në përdorim për të ripërcaktuar të gjitha llojet e aktiviteteve, individuale dhe kolektive, të cilat u transformuan/ shformuan në periudhën e pandemisë dhe për këtë kishin nevojë që të kishin si cilësor pandeminë ose covid-19 apo koronavirusin. Aspektet e shebullëzuara i ndeshim tek: *ecje në kohën e koronavirusit*, *vrpimi rreth bllokut të pallateve...*, *xhiro me biçikletë në kohën e koronavirusit*, *miqësi në kohën e koronavirusit* (komunikimet në internet dhe dërgimi i fotove dhe videove në chat), *mbrëmje në pandemi*, (doli virtuale mes miqsh të mbledhur në një platformë online), *Pashkët e koronavirusit*, *Bajrami i koronavirusit*, *takime në pandemi/në kohën e koronavirusit* (miqësi e kujdesshme në distancë në uebfaqe), *psikoterapi në kohën e koronavirusit* (reflektime në seanca përmes telefonit dhe në internet), *provime në kohën e koronavirusit*, *matura e koronavirusit* etj.

Një tjetër shprehje...

Shprehja e referuar dhe e shpërndarë në shtyp dhe në internet, ka pasur përhapjen tipike të komunikimit masiv që nga fillimi i pandemisë: e shpejtë, tërthore dhe virale; ajo është bërë kaq shpejt një ligjërim i ri konvencional, që vazhdon të jetë i kuptueshëm edhe pasi ka mbaruar pandemia. Kjo vjen ngaqë segmenti kohor që shenjon ... *në kohën e koronavirusit*, është i veçuar dhe i mbushur me kuptim dhe ngjarje, domethënëse për të gjithë folësit.

Funksioni më i dukshëm i shprehjes "*... në kohën e koronavirusit*" është ai njohës, pasi zbatohet në përpjekjen për të përshkruar, analizuar, kuptuar ndryshimet e shkaktuara nga pandemia në sjelljet dhe stilin e jetës. Në një krizë e përgjithshme, siç ishte koha e pandemisë, proceset njohëse synojnë të rrisin aftësinë e gjithpërfshirjes e të jenë elastikë dhe evokues. Komunikimi kolektiv mundëson shtrirjen përtej sferës individuale. Por meqenëse "*... në kohën e ...*" është një term mjaft i vjetëruar dhe stereotip, përsëritja e tij, në kapërcime kuptimore krijon formulime të reja po aq sinkretike, më të larmishme dhe të pasura me përmbajtje. Vetë fakti që sot mund të identifikojmë si filma të pandemisë, libra të pandemisë, ato filma edhe ato libra, që kanë pasur si tematikë të veçantë si: fundin e botës, murtajën, viruset, dhe që na bashkëshoqëruan apo i përzgjedhëm si të tillë gjatë kësaj periudhe, tregojnë nga njëra anë se si njerëzit përpiqen të pranojnë fatin e tyre në pandemi, si edhe shumësinë e kuptimeve që vetë shprehja e mësipërme "*...në kohën e koronavirusit*" shenjon për shoqërinë.

Prej këndeje, elementi më domethënës i suksesit të një shprehjeje gjuhësore është ndoshta ai që shkon përtej nivelit përshkruar dhe informues, duke shkaktuar formimin e një imazhi me konotacione të shumëfishta në kohë. Kjo zhvillohet përmes ndërtimit "*... në kohën e ...*", në të cilën koha, veprimi i qartë ose i nënkuptuar, shënon/ asocion një kohë të kaluar, si në shprehje të tilla si: "*në kohën e Noes*", "*n'kohë t'Nuhut*", "*në kohën kur...*", "*në kohën e kohës*", "*në kohën e xhaxhit*", "*në kohën e Babaqemos*" dhe të ngjashme. Pikërisht këtu shprehja fiton vertikalisht edhe pse buron prej konkretes. Rezultati psikologjikisht i rëndësishëm për lexuesin është ai i vendosjes së pandemisë në të kaluarën dhe tani me kalimin e kohës, duke e zhytur në kohë e duke e metaforizuar, kthimi i saj në kohë të rrëfyer: *duket se "e gjithë kjo ndodhi ... në kohën e koronavirusit"*. Kështu ajo mund të ripërkufizohet si një pandemi e rrëfyer, e cila "njëherë e një kohë" komunikohet si imazhi i një pandemie shtresuar në kujtesat e rrëfyer nga një e ardhme e të mbijetuarve.

Duke pasur parasysh se shprehja është bërë pjesë e ligjëritit pandemik, që në kulmin e saj, analiza e saj, në kontekstin e një krize ekzistenciale njerëzore, zbulon jo vetëm vlerën e një funksioni përshkruar ose shpjegues, rrëfyes, deri diku edhe dëshmues, por edhe atë të një veprimi komunikues

të aftë të ndikojë në realitetin, ta përthyejë atë. Meqenëse mohimi i pandemisë e koronavirusit kërcënon ekzistencën njerëzore dhe në të njëjtën kohë përhapet një rrjedhë e pakontrollueshme informacioni shpesh kontradiktor, i cili, në vend që të sigurojë, rrit ankthin dhe vë në dyshim edhe mjetet e shkencës dhe teknologjisë, psikika e njeriut rrezikon të humbasë në një kaos kryengritës. (Ferraro, 2021) Përballë këtij kërcënimi, qenia njerëzore përpiqet të ndërtojë rrugë shpëtimi përmes formave të ndryshme mbrojtëse në dispozicion të tij; rrëfimi është një nga proceset themelore që ndërhyjnë për të rikthyer kuptimin në përvojën e ngjarjeve që, nëse nuk do të ishin, do të rrezikonin të shfaqeshin si një seri e pakuptimtë dhe për të rikthyer rendin në botën e brendshme të njerëzve. Shprehja, si segment aspektor i kohës, ka një vlerë terapeutike, të njohur përgjithësisht në kontekstin e kujdesit të ashtuquajtur, por që ekziston mbi të gjitha në marrëdhënie spontane dhe natyrore: siç thotë Hillman (1983: 56), mendja bazohet në aftësinë e saj narrative.

Përfundime

Pandemia e COVID-19 ka sjellë ndryshime thelbësore në shoqëri, duke transformuar koncepte të njohura dhe imponuar nevojën për reinterpretim të tyre. Maska është shndërruar në një simbol të përgjegjësisë qytetare dhe solidaritetit ndaj të tjerëve, ka ndryshuar kuptimin e saj tradicional në gojën e folësve dhe është bërë një simbol të sjelljes së mirë të qytetarëve të përgjegjshëm. Shtëpia është transformuar nga një hapësirë private në një vend ku kryejmë shumë nga aktivitetet tona publike dhe profesionale, duke ndryshuar perceptimin dhe përdorimin e saj në jetën tonë të përditshme. Pandemia ka krijuar një gjuhë të re dhe një mënyrë të re të përshkrimit të realitetit, duke e bërë fjalën "virus" një simbol të përgjithshëm për çdo fenomen të rrezikshëm në shoqëri dhe duke shkaktuar lëvizje gjuhësore. Shprehja e zakonshme "... në kohën e koronavirusit" ka ndihmuar në shkëmbimin e përvojave dhe kuptimeve gjatë kësaj periudhe, ajo reflekton ndryshimet thelbësore në mënyrën tonë të menduarit dhe të shprehurit.

Bibliografi:

- Abdel-Raheem, A. (2021, September). Reality bites: How the pandemic has begun to shape the way we, metaphorically, see the world. *Discourse & Society*, 32(5), 519-541. doi:10.1177/09579265211013118
- Abruzzese, A., & Ragone, G. (2021). *Shockdown: Media, cultura, comunicazione e ricerca nella pandemia* (Vëll. e 9, NAUTILUS). Milano: Meltemi.
- ASHSH. (2021, 3 4). *Kuptimi i fjalës shtëpi*. Gjetur 3 2, 2021, nga Fjalor i Gjuhës Shqipe: www.fjalorthi.com
- Come è cambiata la percezione della nostra casa ai tempi del secondo lockdown?* . (2020, 12 20). Gjetur 2 5, 2022, nga Medicina e Informazione Web Tv <https://www.medicinaeinformazione.com/>: <https://www.medicinaeinformazione.com/-news/come-e-cambiata-la-percezione-della-nostra-casa-ai-tempi-del-secondo-lockdown>
- Dodda, S. (2020, 4 15). *Virusimi i gjuhës*. Gjetur 4 15, 2020, nga MEXHLIS.COM: <https://mexhlis.com>
- Ferraro, G. (2021, Mars 4). L'accidente e il sistema. Forme di narrazione dell'epidemia. *Acta Semiotica*, 104–124. doi:<https://doi.org/10.23925/2763-700X.2021n1.54160>
- Fico, A. (2020, Tetor 15). Nga data 15 tetor 2020 maska ose barriera mbrojtëse prej tekstili bëhet e detyrueshme kudo jashtë .. Tiranë, Albania, Albania. Gjetur në <https://www.youtube.com/watch?v=WZwPWBXgQAI>
- Fossali, P. B., & Dondero, M. G. (2006). *Semiotica della fotografia, Investigazioni teoriche e pratiche d'analisi con due saggi di H.Shairi/J. Fontanille e A. Beyaert*. Rimini: Guaraldi.
- Gee, J. P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis, Theory and method* (bot. i Third edition). New York & London: Routledge.
- Gee, J. P. (2018). *Hyrje në analizën e ligjërimin teori dhe metodë* (bot. i 3). (G. A. Egro, & B. Smajli, Përkth.) Tiranë: UET Press.
- Hillman, J. (1983). *Archetypal Psychology: A Brief Account* (bot. i III). New York: Spring Publication Inc.

- KohaJonë. (2020, 5 20). *Parrullat e artistëve: “Ramavirus”, “Protesta ta fik llullën”*, on line. Gjetur 2 15, 2022, nga Koha Jonë web site: <https://kohajone.com/parrullat-ne-proteste-ta-fik-llullen/>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press,.
- Leone, M. (2018, 4:2 December). Semiotics of the Selfie: The glorification of the present. (G. Paschalidis, Re.) *Punctum. International journal of semiotics, Special issue on Semiotics of Selfies*, 33-48.
- Leone, M. (2020, Aprile 8). I volti del Coronavirus, semiotica di una pandemia. *Unito News* . (U. News, Intervistuesi) https://www.unitonews.it/index.php/it/news_detail/i-mille-volti-del-coronavirus-semiotica-di-una-pandemia. Torino. Gjetur ottobre 30, 2021, nga https://www.unitonews.it/index.php/it/news_detail/i-mille-volti-del-coronavirus-semiotica-di-una-pandemia
- Lorusso, Anna Maria; Marrone, Gianfranco; Jacoviello, Stefano. (2020). *Diario semiotico sul Coronavirus*. Palermo, Italia: EIC. Gjetur në www.ec-aiss.it
- Marrone, G. (2008). *Trupat shoqërorë; proceset komunikuese dhe semiotika e tekstit*. (D. Shehri, & P. Asllani, Përkth.) Tiranë: Dudaj.
- Maslow, A. H. (2017). *A Theory of Human Motivation*. New York: Dancing Unicorn Books.
- Moreno, S. (2018). Selfie-taking: a key semiotic practice within the ‘show of the self’. *Punctum*, . 49-65, 2018, 4((2)), 49-65.
- News, A. (2022, 2 1). Vëzhguesi i famshëm i ONM-së Theo Jacobs/ përveç virusit të korrupsionit e ka kapur dhe Covid 19. *www.in-front.org*. Gjetur 2 10, 2022, nga <https://in-front.org/vezhguesi-i-famshem-i-onm-se-theo-jacobs-pervec-virusit-te-korrupsionit-e-ka-kapur-dhe-covid-19/>
- Perolari, C. (2021, gennaio/febbraio). Sondaggio Arexons: come è cambiata la percezione della casa nel II lockdown. *Ferrutensil: Il magazine per l'utensileria e la ferramenta specializzata*.(1), f. 78. Gjetur në www.ferrutensil.com/rivista
- Promotion, C. f. (2013). Albanian Explanatory Dictionary - AED 1.0. *Shtëpi*. Gjetur në www.gjuha-shqipe.com

Republika e Kosovës, K. (2020, 4 11). *Republika e Kosovës, Kamenicë*. Gjetur 9 10, 2021, nga <https://kk.rks-gov.net/>: <https://kk.rks-gov.net/kamenice/news/te-gjithe-besimtareve-katolik-urime-pashket/>

Ronchi, R. (2020, aprile 6 (online)). Teologia del virus. Doppiozero, .: *Doppiozero*. Gjetur 2 7, 2022, nga <https://www.doppiozero.com/materiali/teologia-del-virus>

Senaldi, M. (2021). *Pensare oltre. Come la riflessione filosofica può aiutarci nell'epoca della pandemia*. Milano: Piemme.

Shkenca.org. (2006-2024). *FJALOR I GJUHËS SË SOTME SHQIPE*. Shkenca.org. Gjetur 4 5, 2024, nga <http://www.fjalori.shkenca.org/>

Yahaya, Wasiu Olayinka¹

Akanbi, Abdulrasaq Oladimeji²

Generative Artificial Intelligence Tools' Accessibility and Adoption and their Influence on Academic Writing Anxiety

Received: 14.12.2023 / Accepted: 10.01.2024 / Published: 10.03.2025

© 2024 Yahaya, Wasiu Olayinka

Doi: 10.5281/zenodo.14843749

Abstract

The recent advancement in, and launch of numerous artificial intelligence tools for different purposes in this world of digitalization will aid the knowledge and improve the possible output of every sectors. The generative kind of artificial intelligence tools are efficient in generating and development of textual communication of a content, checking grammatical and vocabulary error, spelling mistake, paraphrasing and rephrasing among the others. This study focuses on generative artificial intelligences tools' accessibility and adoption, and their influence on academic writing anxiety. 189 respondents that involves the higher education institutions faculties, postgraduate candidate and undergraduate students' responses were used for this study. Partial least square structural equation model was employed and collected responses were analyzed using SmartPLS software version 4.0.9.2. The findings of the study reveals that the all items of academic writing anxiety scale has an average mean value and the structural model results indicated that the accessibility and adoption of generative artificial intelligence tools positively and significantly influence the academic writing anxiety. The study recommended ethical practice by the user of the tools to avoid academic issues.

Keyword: Academic Writing Anxiety, Generative Artificial Intelligence, Accessibility, Adoption.

Academic anxiety otherwise known as academic writer's apprehension and block is a serious problem that many academic writers that include faculties, students, reporters and professionals

---

¹ Department of General Studies, Federal College of Fisheries and Marine Technology, VI, Lagos, Email: Yahayawasiu361@gmail.com.

² Department of Science Education, Faculty of Education, University of Ilorin, Ilorin, Nigeria, Email: akanbi.ao@unilorin.edu.ng.

faced. The apprehension or feelings of unfavorable anticipation often caused by self-confidence level, disbelief and fear of evaluation reports. Rezaei and Jafari (2014) asserted that writing anxiety is a main source of difficulty that has long been recognized as a challenge of researchers, tutors and learners in second language learning. Wahyuni et al. (2019) declare that writing anxiety often appears to have been a challenge to students to complete written tasks, like term papers, assignment and theses.

Moderate in the level of students' academic writing anxiety can possibly be attributed to numerous factors. Such factors include writers' not under the pressure of testing situation of mid-term or final term evaluation (Wahyuni, et al., 2019). Atytac-Demircivi (2020) affirmed that academic writing anxiety is believed to be the cause of low students' writing skills.

Generative artificial intelligence tools are emerging tools designed to generate error free textual communication. The tools has the potential of solving some challenges or anxiety associated with academic writing. Some of the potentials of generative artificial intelligence tools include ideas development, spelling correction, grammar correction, vocabulary check, paraphrasing, rephrasing and content development, organization and outline of ideas among others. Dezedzic (2004) asserted that the recent breakthrough in the development and the adoption of artificial intelligences techniques supports the effort of making web more intelligent and to provide great services to web users.

Olafare (2023) viewed artificial intelligence as a branch of computer science that has the capacity to design and develop tools that exhibit features of human intelligence. The author further asserted that the major challenge of artificial intelligence in education is under-discussion despite its numerous values to the development of every sectors. Generative artificial intelligence plays a critical role in the digitalization of our immediate society. Parts of the benefits of this human-mimic intelligence involves automate tasks, and enormous data processing (Cooper, 2023).

Yang (2022) submitted that there are increasing number of curricula and resources for all categories of students to learn and study effectively. Lodge et al. (2023) opined that generative artificial intelligence based tools use caught the tertiary education unaware. The authors suggested that the generative artificial intelligence is more efficient in guessing rather than giving the original or accurate responses. To avoid ethical issues in their usage that may becloud the tertiary education researches output, the critical areas needed to work on are: sense making, assessment integrity, assessment design, learning and teaching with AI, and ethics and AI.

Literature Review, Formulation of Hypotheses and Development of Research Questions

Huerta et al. (2017) worked on graduate students writing anxiety, self-efficacy and emotional intelligence. The study engaged 174 respondents who were enrolled in the POWER studios or class through electronic mail invitation and the link of online survey (Qualtrics) that included 85 items that took about fifteen minutes to complete. Daly and Miler's (1975) writing anxiety scale was used to collect information on students' writing anxiety. The results of the study revealed that writing anxiety mean score fell below the scale's theoretical midpoint.

Ajmal and Irfan (2020) worked on effects of process-genre approach on writing anxiety. The study was quasi-experimental study that engaged experimental and control class size of 40 pre-university students. The pre-intervention test reports of the two groups indicated that the respondents mean score was below the required mean score.

Rohmah and Muslim (2020) searched on writing anxiety in academic practice. The study was qualitative study that sampled five (5) bachelor's degree students that enrolled in English education. The study uses semi-structured interview and document analysis. The findings of the study revealed that four factors that involves perceptions on their English writing habit, emergence of anxiety in facing academic task, fear of negative evaluation from writing instructor and feelings when there is no academic writing task are major causes of academic writing anxiety. Based on the reviewed literatures, the following research questions and hypotheses were developed and formulated:

Research Question

RQ1. What is the level of respondents' academic writing anxiety?

Hypotheses

HO₁. Awareness of generative artificial intelligence tools significantly influences academic anxiety significantly:

HO₂. Adoption of generative artificial intelligence tools influences academic anxiety significantly.

Method

This research study used a multivariate statistical technique to analyze this correlational research investigation. Students pursuing master's degrees, Ph.D. candidates who have completed or are currently completing their thesis proposals, academic lecturers, and science education

undergraduate students writing their final-year scientific education academic projects made up the population for this study. The analysis utilized 189 responses, compared to the planned sample size of 500, which was obtained in three weeks. A general criterion for sample size selection is encouraged by multivariate methods like structural equation modeling. The constructs' items were uploaded on multiple choice grid of Google form app., and the link was shared on WhatsApp groups of the responders.

The demographic breakdown of the respondents is shown in table 1. 54 respondents, or 28.6% of the total size were female, compared to 135 respondents, or 71.4%, who were male. 87 undergraduate students, who make up 46.0% of the total respondents, 34 master's degree holders, who make up 18.0%, 21 Ph.D. candidates, who make up 11.1%, and 47 lecturers, who make up 24.9% of the total respondents, are the categories of respondents.

Table 1: *Demographic Profile of the Respondents*

Gender	N	%
Female	54	28.6
Male	135	71.4
Total	189	100
Categories of the Respondents		
Undergraduate	87	46.0
Master's Degree Students	34	18.0
Ph.D. Students and Candidates	21	11.1
Faculties/Lecturers	47	24.9
Total	189	100

Measures of Construct

This study explores the influence of generative AI tools' accessibility, adoption and on academic writing anxiety. The table 1 below provides a detailed explanation of the constructs' meaning, items' description and source. The components consist of 17 items, each of which was assessed on a 5-point Likert scale of strongly agree, agree, not preferred to answer, disagree and strongly disagree.

Table 2: *Construct meaning, items code, description and source of the items' table*

Construct	Construct Meaning	Item Code	Item description	Source
Accessibility of generative artificial intelligence	The degree to which one may have access to the subset of artificial intelligence tools that can come up with concepts, write language, and use	ACC1	I have an account with generative artificial intelligence tools	Self-Designed
		ACC2	I can access the generative artificial intelligence tools in my computer and smart	
		ACC3	My institution makes generative artificial intelligence tools accessible in my campus	
		ACC4	Internet and power supply doesn't affect my access to generative artificial intelligence tool	

<p>Adoption of generative artificial intelligence tools that can produce ideas, content, and</p>	<p>The extent to which one uses the group of artificial intelligence tools that can produce ideas, content, and</p>	<p>AD1 I have adopted the usage of generative artificial intelligence tools for educational purposes</p>	<p>Self - Designed</p>
		<p>AD2 Generative artificial intelligence tools has improve my academic writing skills</p>	
		<p>AD3 Generative artificial intelligence tools has improve my content creation and</p>	
		<p>AD4 Adoption of generative artificial intelligence has make my research/ academic work error free</p>	
		<p>AD5 I am considering integrating generative artificial intelligence to my teaching and learning</p>	
		<p>AD6 I belief generative artificial intelligence if well managed can aid student's interest, motivation, curiosity and</p>	
		<p>AD7 I will recommend generative artificial intelligence for future</p>	

		AD8	Generative artificial intelligence tools reduces my phobia and anxiety on academic work
Academic Writing Anxiety	The degree of nervousness, unease or negative feeling of academic writer's when	ANX1	Writing an academic paper has my heart racing.
		ANX2	Whenever I start working on a project or an article, my mind
		ANX3	When writing under deadline or pressure, I quake.
		ANX4	I typically look for opportunities to write a project or an essay.
		ANX5	When my project or piece is being evaluated, I worry and

Measurement Model Result (Discriminant and Convergent results)

Table 3: Fornell Larcker discriminant correlations of the constructs

Construct	Academic writing anxiety	Accessibility of generative artificial intelligence	Adoption of generative artificial intelligence
-----------	--------------------------	---	--

Academic Writing Anxiety	0.697		
Accessibility of generative artificial intelligence tools	0.601	0.597	
Adoption of generative artificial intelligence tools	0.775	0.494	0.697

Table 4: Convergent Validity of the first order constructs’ measure

Construct	Cronbach Alpha	Composite Reliability	Average Variance
Academic writing anxiety	0.786	0.848	0.486
Accessibility of generative artificial intelligence	0.572	0.689	0.356
Adoption of generative artificial intelligence tools	0.847	0.881	0.486

Findings

Table 5: Mean and standard deviation table to answer research question

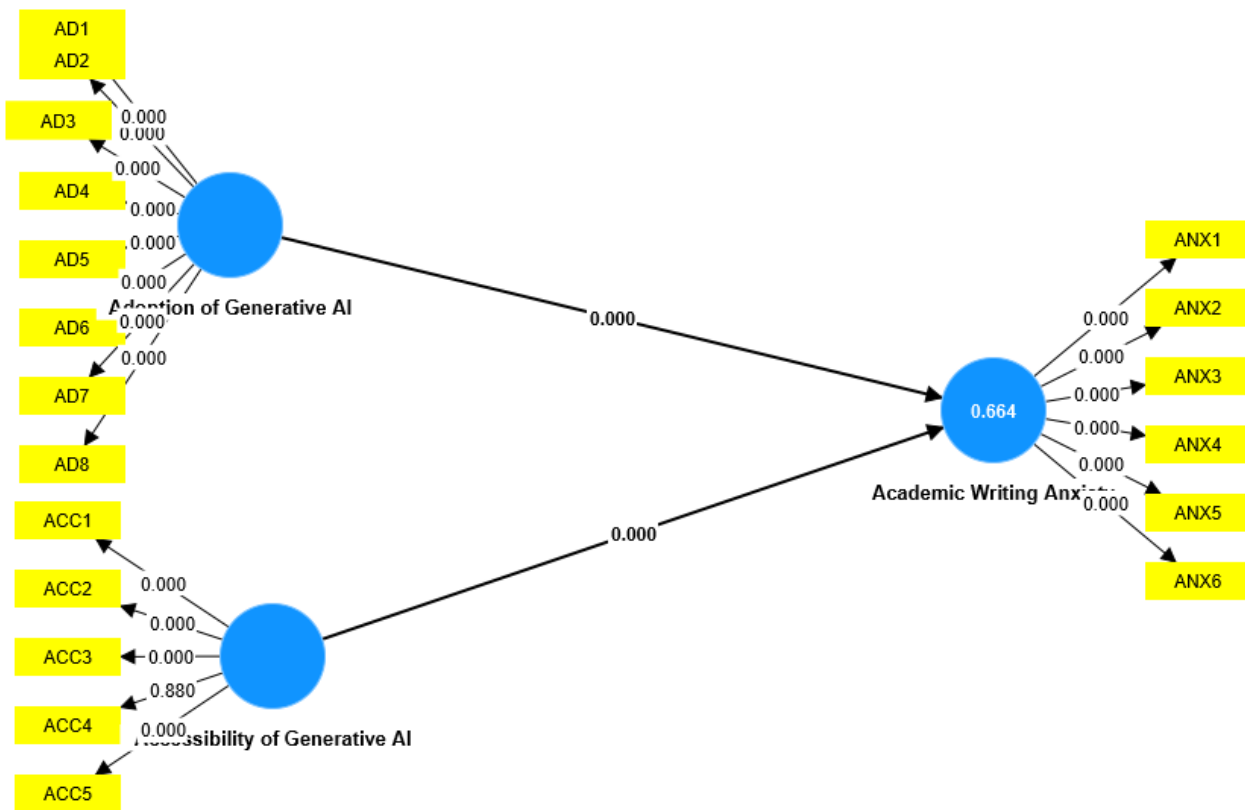
Construct	Items’ Code	Items’ Description	Mean	Standard Deviation
Academic Writing Anxiety	ANX1	Writing an academic paper has my heart racing.	3.259	0.700
	ANX2	Whenever I start working on a project or an article, my mind becomes blank	3.503	0.878
	ANX3	When writing under deadline or pressure, I	3.701	0.989
	ANX4	I typically look for opportunities to write a project or an essay.	3.434	0.857
	ANX5	When my project or piece is being evaluated, I worry and feel anxious	3.325	0.829

The outcome in table 5 explains the respondents' level of anxiety regarding academic writing. The research question is answered in the table, and it was discovered that the respondents' levels of academic writing anxiety were moderate and average.

Table 6: *Relationship result of first order latent variables (Accessibility and Adoption of generative intelligence tools) and academic writing anxiety.*

Path Relationship	Path Coefficient	Coefficient Mean	Remark	t-value	p-value	Remark
Accessibility of generative artificial intelligence tools-> Academic writing anxiety	0.289	0.294	Weak / Positive	5.061	0.000	H 1 Retained
Adoption of generative artificial intelligence tools -> Academic writing anxiety	0.632	0.634	Substantial / Positive	12.209	0.000	H 2 Retained

Table 6 above explains the link between respondents' accessibility to and adoption of generative artificial intelligence tools and academic writing anxiety. The relationship between the accessibility of generative AI tools and academic writing anxiety was favorable, weak, and significant. The relationship between the adoption of generative AI tools and academic writing anxiety was positive, large, and significant.

Discussion, Conclusion and Recommendation

The teaching-learning process, academic writing, and data analysis are just a few of the areas of life that generative artificial intelligence tools are transforming. In our digital age, fewer people than anticipated are aware of this most recent advancement. The ethical use of the generative AI tools will prevail and enhance the writers' academic writing and reduces the academic writing anxiety, nonetheless, with persistent sensitization and focused effort. The inference drawn from the findings showed that accessibility and adoption of generative artificial intelligence tools are significantly influenced and related to academic writing anxiety. The researchers came to the conclusion that the academic writer should take into account using generative artificial intelligence tools based on the results that were available.

References

- Ajmal, A., & Irfan, H. (2020). Effects of process-genre approach on writing anxiety among English academic writing learners in Pakistan. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economics*, 6(2), 741-752. www.publishing.globalcsrc.org/jbsee
- Aytac-Demircivi, K. (2020). Personal factors predicting EFL learners' writing anxiety. *Global Journal of Foreign Language Teaching*, 10(4), 241-251. <https://doi.org/10.18844/gjflt.v10i4.5104>
- Cooper, G. (2023). Examining science education in chatGPT : an exploratory study of generative artificial intelligence. *Journal of Science Education and Technology*, 32, 444-452. <https://doi.org/10.1007/s10956-023-10039-y>
- Devedzic, V. (2004). Education and semantic web. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 14, 39-65. <https://galeb.etf.bg.ac.yu/~devedzic/>
- Huerta, M., Goodson, P., Beigi, M., & Chlup, D. (2017). Graduate students as academic writers: writing anxiety, self-efficacy and emotional intelligence. *Higher Education Research & Development*, 36(4), 716-729.
- Lodge, J. M., Thompson, K., & Corrin, L. (2023). Mapping out a research agenda for generative artificial intelligence in tertiary education. *Australian Journal of Educational Technology*, 39(1), 1-8. <https://doi.org/10.14742/ajet.8695>
- Olafare, F. O. (2023). Artificial intelligence in education: challenges and way forward. *Nigerian Online Journal of Educational Sciences and Technology*, 5(1), 1-8.
- Rezaei, M., & Jafari, M. (2014). Investigating the levels, types, and causes of writing anxiety among Iranian EFL students: a mixed method design. *Procedia-Social and Behavioural Sciences*, 98, 1545-1554. DOI:10.1016/j.sbspro.2014.03.577
- Rohmah, N., & Muslim, A. B. (2020). Writing anxiety in academic writing practice: insights from EFL learners' perspectives. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 546, 348-354. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
- Wahyuni, D., Oktavia, W., & Marlina, L. (2019). Writing anxiety among Indonesian EFL college students: levels, causes and coping strategies. *Lingua Cultura*, 13(1), 67-74. DOI:10.21512/lc.v13i1.5239

Yang, W. (2022). Artificial intelligence education for young children: why, what, and how in curriculum design and implementation. *Computer and Education Artificial Intelligence*, 3, 1-7.
<https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100061>

Saranda Kika-Bahtiri¹

Digital Technologies and the Cultural Heritage of N. Macedonia

Received: 11.11.2024 / Accepted: 09.12.2024 / Published: 10.03.2025

© 2024 Saranda Kika-Bahtiri

Doi: 10.5281/zenodo.14843703

Abstract

In this paper, I will refer to the degree of digitization of the Institutions dealing with conservation, research and preservation of cultural heritage in the Republic of S. Macedonia. First, an introduction to digitization and the digital age, that is, the use of digital technologies for the stated purposes. Some believe that the digital age has brought nothing more than a simple rethinking of already existing types of content in new, digital formats. In addition, that it is rather an evolution than a revolution, because the technological invention is only a carrier of information derived from the humanities and social sciences. However, this interaction between technology and humanistic creativity is being expected, eventually, to produce completely new forms of social relations from social actors who will be able to connect the beautiful with the technical, and the social with the digital - innovators who assert themselves at the intersection of the humanistic and the technical, which allows them to master both.

Key words: Cultural heritage, digitalization, preservation, North Macedonia

---

¹ Saranda Kika-Bahtiri, PHD Candidate. Professor at the Faculty of Education, University "Isa Boletini" Mitrovicë, Email: saranda.kika@umib.net.

Introduction

Cultural heritage is the legacy of physical artifacts and intangible assets of a group or society, inherited from the past, with historical, aesthetic, archaeological, scientific, ethnological and anthropological significance. As a collective historical memory and contemporary affirmed cultural recognition, it represents a bridge between the past and the future, encouraging multiple levels of cultural concepts of spiritual and creative values, which are being transferred into the contemporary perception of the tradition of a certain area. Recognized and experienced as cultural heritage, they are the totality of creations or phenomena in the material and spiritual life of each nation.

For the Macedonian Association, cultural heritage is a platform for building inter-ethnic and religious tolerance and as a cultural and civilizational benefit in the struggle for a prosperous and democratic society, it is not only a relic from the past that we are obliged to take care of, but also relevant, useful and very an important segment of our identity that represents a significant social potential for our further cultural and economic development.

Creation, use and maintenance of digital heritage

The group of material goods (physical artifacts) includes visual arts, sacred and secular buildings, monuments, literary sources (books), handicrafts, clothing, food etc. Intangible cultural goods refer to linguistic treasures, signs and symbols transmitted orally. Traditions, myths, legends, folklore, customs, value systems and rituals, music, but also traditional spiritual values such as respect, generosity, gratitude, understanding, sociability and other virtues that were once part of a climate and marked its culture, and which, through the tools for the preservation of cultural heritage, are passed on to the following generations. The preservation and transmission of cultural heritage in the present is of fundamental importance for a society, as an important element for the identity of smaller and larger communities, of a system or state, in building and nurturing a sense of belonging, it satisfies the need to identify with the land on which we live in, binds us to the past and thus lays the foundation on which we build the future.

In the past, cultural heritage was mostly transmitted through museum collections, cultural monuments, written sources, but also through traditional, folklore and craft societies. Conservation of cultural heritage refers to the measures taken in order to extend its life, while conveying its significant messages and values. With new technologies, the tools for preserving and transmitting

cultural heritage are changing significantly. Historically speaking, this so-called period information age, characterized by a rapid transition from traditional industry to an economy based on information technology. The benefits of this rapid information technology progress are also visible in the way cultural heritage is preserved through the process of its digitization. In this process there are three basic pillars vital to the creation, use and maintenance of digital heritage. The first process is digitalization, i.e. conversion of analog objects/materials into digital form. The second important segment is enabling access to digital cultural heritage. This does not mean that the user can only "see" the object, but also have access to intuitive tools for investigating the problem. The third part is guaranteeing the long-term sustainability of these digital files, or it is a guarantee that digital "objects" created in the past would be available not only in the present, but also in the future. These three pillars enable the creation of a digital object, a digital collection and meta data whose function does not only include the protection of cultural heritage and its long-term storage, but also its scientific and tourist promotion as well as the dissemination of that data to the wider user population. The process as a whole requires the introduction of standards for its implementation, which implies their unified use in the institutions, as well as the application of a unique methodology in the operation. The appropriate implementation of the standards in the operation enables a quality digital copy that would serve for permanent use.

The responsibility for the preservation of cultural heritage

Each country has its own way of financing, organizing and prioritizing the digitization process. The responsibility for the preservation of cultural heritage in the Republic of Macedonia lies with the Administration for the Protection of Cultural Heritage (UZKN).² In this institution, starting from 2004, in the Digitization Department, a digital archive of the professional documentation belonging to the Macedonian immovable cultural heritage is being created. That archive includes technical, photo and descriptive documentation kept by national institutions dealing with the issue of cultural heritage protection. In this process, together with the digitization department, about 20 institutions responsible for the protection of cultural heritage are involved (institutes and museums, national institutions, Cinématique of the Republic of Moldova, MANU, Archives of the Republic of Macedonia...). Up to now, over 500,000 documentation units (photo-documentation, technical and

---

² Republic of Macedonia Ministry of Culture. *Cultural Heritage Protection Office*. http://uzkn.gov.mk/default_en.html (accessed by: 16.07.2024).

descriptive documentation) have been digitized. The materials that are digitized are processed exclusively by the employees of the department, without the help of other private entities that deal with that activity. The data from this process are available on the niskn.gov.mk web portal.

The Department for Digitalization of Cultural Heritage employs six experts, three of whom are art historians with archeology, one graduate architect, one graduate photographer and one graduate painter. The equipment used includes several types of scanners specialized for the digitization of analog materials, basic photo equipment for photographing large plans, a video beam, a DVD converter, several printers and external hard drives.

The Administration for the Protection of Cultural Heritage through the Department for Digitization of Cultural Heritage has been actively working on the digitization of the collections of several institutions since 2010: National Conservation Center, Conservation Center-Skopje and Institute of Macedonian Language, Krste Petkov Misirkov.³ Standardization and recommendations from the Lund Action Plan adopted by the European Commission in 2001 and the Minerva project (Ministerial Network for Valorizing Activities in Digitization) are applied in the digitization work process. The Minerva project unites in a network the ministries of the countries of the European Union for connecting and harmonizing the activities related to digitalization, with its recommendations and guidelines, as well as with long-term access and protection. In the preparations for the Manual for the use of standards and guidelines in the digitization of cultural heritage, prepared by the expert staff in the Digitization Department, the standards of work with written (descriptive) documentation, the criteria for its selection, preparation of the material, methods of its processing are specified, standardization in the processing of photo documentation (transparent and non-transparent materials) and video documentation.

The digitization process

The digitization process applied in the department is detailed in the New South Wales Public Library's Digitization Regulations. It contains the following steps:⁴

---

³ Republic North Macedonia. *NI National Conservation Centre-Skopje*. <http://heritage.gov.mk/> (accessed by: 31.10.2024)

⁴ Derek Whitehead, *Digital Practice – Guidelines for digitizing images in NSW public libraries*. Sydney: State Library of New South Wales, 2005; Regina Varniene – Janssen, *Methodological and Organizational Aspects of Digitization and Bibliographic Access of the Cultural Heritage*. Vilnius, Lithuania: Martynas Mazvydas National Library of Lithuania, 2012. http://eprints.rclis.org/17844/1/Varniene_Methodological_and_organisational_aspects_ofDigitisation_and_bibliographic%20access_ofthe_cultural_heritage.pdf (accessed by: 31.07.2024).

- Selection of work
- Metadata/catalog number creation
- Scanning of the material (photo, book)
- File management and back up procedures
- Link from file to metadata
- Data transfer to a web page or server
- Availability of materials on the website

The Administration for the Protection of Cultural Heritage, according to Article 115 of the Law on the Protection of Cultural Heritage, is responsible for managing the national information system. Its fundamental change is in progress by working groups from the Administration and Telecom, which received that task based on an appropriate tender procedure.

The software solution will offer practical networking solutions to all institutions working in the field of cultural heritage protection and museums, including registration, recording and digitization of cultural heritage. All individuals and legal entities, regardless of whether they are domestic or foreign, have free access to information of a public nature from UZKN. For access to information of a public nature, it is necessary to submit a request (oral, written or in electronic form) to the owner of the information - Administration for the Protection of Cultural Heritage. The request is sent to the official of the UZKN responsible for handling requests for access to information of a public nature. It should be titled as follows: Administration for the Protection of Cultural Heritage, Ul. Pavel Shatev no. 3, 1000 Skopje, Official: Marija Pujaz, and to be sent to the following email: m.pujaz@uzkn.gov.mk

Upon that request, the Digitization Department issues a copy of the requested documentation to the institution or natural person, which is mostly used for projects related to the conservation of objects under their authority.

UZKN has a National Register of Cultural Heritage, which is divided into immovable, movable and intangible cultural heritage. The register of immovable cultural heritage includes objects/monuments classified according to whether they are in danger, of special importance, under temporary protection, archaeological zone and/or archaeological zone in danger. In movable cultural heritage, the registers are similarly divided into goods of special importance, in danger and/or under temporary protection. Intangible cultural heritage is recorded in three registers, one of which is a general classification, and the other two are intangible cultural heritage in danger and of special

importance. The complete composition of all these registers is available to the entire public on the website of UZKN, at the link <http://uzkn.gov.mk/mk/registri/>.⁵

One of the benefits of the digitization of cultural heritage is the creation of publications and their free public access. UZKN has a huge number of publications issued as part of the process of documenting part of the Macedonian cultural heritage, available at the link [zkn.gov.mk/mk/publications/](http://uzkn.gov.mk/mk/publications/). All these publications are translated into English, at the same link.

Among the first digitized publications is Macedonian Cultural Heritage - Archaeological Sites (2004), which is a concise, general, but also visually impressive presentation of the most important Macedonian archaeological sites with about 150 color photographs. Out of a total of 4700 archaeological sites recorded in the Macedonian climate, this publication "presents 28, which in some way reflect this country in an archaeological sense, which, regardless of the circumstances, still represents a European archaeological oasis and more widely, within the Mediterranean cultural complex." Some of these localities are from Skopje and its immediate surroundings, other ancient and Neolithic settlements, cities, towers, baths and other localities throughout Macedonia such as Markovi Kuli, Golem Grad, Heraclea Lyncestis, Vrbjanska Čuka, Vardarski Rid, etc. Apart from this, the following digitized publications, issued in the period from 2004-2018, are also available on the site, all available in English:⁶

- Macedonian cultural heritage - Christian monuments
- Macedonian Cultural Heritage - Ohrid - World Heritage
- Macedonian cultural heritage - Ottoman monuments
- Heracleia Lyncestis
- Zrze Monastery
- Visoka and Staro Bonče
- Saint Panteleimon Nerezi
- Carevi Kuli
- Ceramic relief plates from Vinica
- Colorful Tetovo Mosque
- Tetovsko Kale
- Church of St. Mother of God Eleusa – Veljusa

---

⁵ National Register of Cultural Heritage. <http://uzkn.gov.mk/mk/registri/> (accessed by: 18.09.2024)

⁶ *Archaeological sites*, Skopje: Cultural heritage protection office, 2009, 11.

- Stibera
- Church of the Holy Mother of God - Matejče
- Scupino – Colonia Flavia Scupinorum
- Church of St. George in Kurbinovo
- Skopje Kale
- Tumba Madzari – Archaeological site and Neolithic village
- Treskavec Monastery
- Taor (Ancient settlement – Tauresium)
- Markovi Kuli, Varoš – Prilep
- Bargala
- Stobi
- The large bath from the late Roman thermal spa in the village Bansko
- The history of the discovery of the Isar - Marvinci site
- Kokino – Holy Mountain and observatory from 4000 years ago
- Medieval fortress Isar – Štip
- The ancient kingdom of Macedonia and the Republic of Macedonia

Apart from the publications, the website of UZKN also has several links that lead directly to the websites of the Museum of Macedonia, the Macedonian Archaeological Scientific Society, Tumba Madjari Archaeological Site, Stobi Archaeological Site, Terracotta Museum where the site/institution is discussed in much more detail.⁷

National Strategy for the Protection and Use of Cultural Heritage

This is a small part of the national cultural heritage and it seems that the digitization process is at the very beginning. The Macedonian climate has an extensive and complex treasury of monuments, works of art, artifacts and localities, and for its permanent preservation and maintenance, serious changes in the approach to this problem are necessary. Despite all the attempts for full digitization of cultural heritage in Macedonia by UZKN, the lack of adequate legislation is

⁷ *Archaeological sites*, Skopje: Cultural heritage protection office, 2009, 12-94; Здравковски, Драгиша, Драги Митревски, Ленче Јованова, Киро Ристов, Кирил Трајковски, Зоран Георгиев, Лилјана Кепеска и Костадин Кепески. *Археолошки локалитети – Македонско Културно Наследство*. Скопје: Министерство за култура на Република Македонија, УСКН, 2008; Република Северна Македонија. Министерство за култура, Министерство за култура, Управа за заштита на културното наследство. <http://uzkn.gov.mk/mk/> (accessed by: 30.10.2024)

the main culprit for the inconsistency of this process. Legislation is the only mechanism that can ensure maximally successful digitization of institutions, their continuous financial support and sustainability in the process of digitization of the national cultural heritage. In the National Strategy for the Protection and Use of Cultural Heritage (2021-2025) the concern for the lack of budget funding for these processes is clearly expressed, where it is emphasized that the three institutions responsible for the national cultural heritage in Macedonia (National Information System for Cultural Heritage - NISKN, National Register of Cultural Heritage and Regional Center for Digitization of Cultural Heritage Documentation - current Digitization Department within the UZKN) have not been fully functional for a long time due to lack of financial resources.⁸

According to the National Strategy for the Protection and Use of the Cultural Heritage (2021-2025), the introduction of new technologies in the protection of the national cultural heritage is still in its infancy. The greatest progress has been made in library activity through the Cooperative Online Bibliographic System and Service (COBISS) since 2004, the Center Virtual Library of Macedonia (Centar VBM),⁹ as well as through the digital library and the portal dlib.mk (where there is an art collection of graphics and drawings of Macedonian artists). So far, old Slavic and oriental manuscript books, old printed and rare monographic and serial publications, cartographic material, drawings, music manuscripts and postcards, books in the Macedonian language published in the period 1935-1950 and 195 rare books have been digitized.¹⁰

In the field of audiovisual goods, films originally recorded on film tape are also digitized. Archival funds are microfilmed, but not digitized, and some museums present their collections in digital formats.

One of these museums is the Museum of the City of Skopje, which, since its foundation in 1949, has been a place of documenting the historical, social, economic and cultural life of the city. As an important cultural center, the work of this museum is composed of 5 basic components: history,

---

⁸ Министерство за Култура на Северна Македонија, *Националната стратегија за заштита и користење на културното наследство (2021-2025)*. Скопје: Министерство за Култура на Северна Македонија, 2021, 21-22, 36. <http://uzkn.gov.mk/mk/wp-content/uploads/2021/05/превземи-1.pdf> (accessed by: 5.9.2024).

⁹ The Virtual Library of Macedonia. <https://www.cenl.org/bursaryreport/2017-macedonia/> (accessed by: 18.10.2024); Regina Varniene – Janssen, *Methodological and Organizational Aspects of Digitization and Bibliographic Access of the Cultural Heritage*. Vilnius, Lithuania: Martynas Mazvydas National Library of Lithuania, 2012. http://eprints.rclis.org/17844/1/Varniene_Methodological_and_organizational_aspects_ofDigitisation_and_bibliographic%20access_ofthe_cultural_heritage.pdf (accessed by: 31.07.2024).

¹⁰ *North Macedonia and the Macedonian Collections in the Library of Congress: Rare Materials*. <https://guides.loc.gov/macedonian-collections/special-collections-rare-book> (accessed by: 30.10.2024); ICOMOS <https://macedonia.icomos.org/vebinar-digitalizacija-na-kulturnot/>, (accessed by: 10.07.2024).

archaeology, ethnology, history of art and architecture. Thus, the preservation and digitization of the cultural heritage in this institution takes place in these five areas, as well as through its own publishing activity.

In the documentation department, the cultural legacy owned by the museum is completely archived, and only a part of it has been digitized. In the Department of History, which has old weapons and military equipment, manuscripts, documents, photographs, postcards and military decorations, etc., under the leadership of Zoja Bogdanovska, the following collections of objects have been systematized and digitized and 2814 objects are in the preparation phase:¹¹

1. Old weapons and auxiliary military equipment (period of the Ottoman rule and between the two world wars) 104 items
2. Old books and manuscripts (period of Ottoman rule and between the two world wars) 26 items
3. Documents (period of Ottoman rule) 26 items
4. Photographs (period of Ottoman rule) 54 items
5. Postcards for Skopje (end of the 19th - end of the 20th century) 766 items
6. Newspapers and Proclamations (period of Ottoman rule) 5 subjects
7. Military decorations (period of Ottoman rule – Balkan wars) (40 copies are under one inv. no.) 52 items
8. Railways in Skopje (Ottoman rule until today) 53 cases
9. Postcards – various 10 items
10. Objects and materials from the period between the two world wars 47 objects
11. Subjects from the Socialist construction period 12 subjects
12. Collection – July 26, 1963 847 items
13. Telegrams 5 items
14. Earthquake 20 items
15. Collection – Solidarity 29 items

The following collections of objects are also documented in this department, and 6916 are ready for further digitization:

---

¹¹ Зоја Богдановска, Киро Ристов, Татјана Ѓорѓиовска, Јасминка Намичева, Викторија Грозданова Коцевски, Соња Апостолова и Милица Пандилевска. *Музеј на град Скопје 1949-2011*. Скопје: Музеј на град Скопје, 2011.

1. Weapons 27 items
2. Subjects from NEW 4 subjects
3. Partisan uniform and shoes 2 items
4. Photographs of NOB 120 items
5. Photos of the period between the two world wars 10 items
6. Socialist construction 3 subjects
7. Items from the Memorial Museum of Illegal Weapons Manufacturing Workshops in Skopje during NOV 96 items
8. The archaeological collection of the Museum of the City of Skopje has over 90,000 archaeological objects from various raw materials, representatives of the material Neolithic culture in Macedonia, the largest number of which is limited to the sites in Govrlevo and Zelenikovo. The Department of Archeology has archived and digitized the largest number of objects according to the following systematization¹²:

1. Neolithic 1838 items
2. Iron Age and Late Antiquity 1479 objects
3. Early Antiquity 12 subjects
4. Expensive – imperial and late antique period 8448 objects
5. Medieval period 1 subject
6. Ottoman period 1049 items

In the Department of Architecture, divided into departmental subgroups, the following materials have been digitized:

1. Department of History of Ancient Architecture and Stone Plastic 146 items
2. Department of Contemporary Architecture, Urbanism and Design 157 subjects
3. Department of History of Architecture, Urbanism and Architectural Design from the end of the 19th to post-earthquake Skopje 19 subjects

The rich collections of the Department of Ethnology contain unique museum objects dating from the middle of the 19th century to the second half of the 20th century. Ethnological collections digitized according to the following schedule:

1. Collection of folk costume 819 items

---

¹² Емил Алексиев, Фросина Зафировска, Зоја Богдановска и Лазо Плавеvски. *Музеј на град Скопје 1949-2019*. Скопје: Музеј на град Скопје, 2019; *The Archaeological Museum of Republic of North Macedonia*, <https://amm.org.mk/en/about-archaeological-museum-of-the-republic-of-north-macedonia/>

2. Collection of city costume 632 items
3. Collection of household textiles, 730 items
4. Collection of metal household items, 608 items
5. Collection of wooden household items, 400 items
6. A collection of household items made of clay, ceramics, porcelain, glass, plaster and stone 191 items
7. National economy collection, 96 items
8. Collection of crafts and trade 102 items
9. Collection of items related to folk beliefs and customs, 69 items
10. Specialized (technical) collections 111 items
11. Collection of original photographs 406 items
12. Collection of Photographs of Old Skopje Families, 492 items
13. Collection of photographs from Skopje and Skopje with ethnological content. 461 subjects
14. Collection of original documents 88 items
15. Niazi Limanoski – National costume 134 items

The collection in the History of Art department includes original medieval fragmented frescoes and copies of frescoes made in the period 1949-1983, on medium canvas, but of the same museum value. The collection of icons consists of works dating from the 19th and the beginning of the 20th century. The collection of art works includes works by artists from the city and works with motifs from the city, including art works made in all techniques, drawings, graphics and photographs. The museum also has three branches in Skopje, the "Open Graphic Studio", the gallery "Justina and Rodoljub Anastasov",¹³ as well as the museum of the old Skopje bazaar Suli An.

The works from the total collection of the History of Art department are divided by period, digitized in the following order:

---

¹³ https://skopje.gov.mk/en_us/skopje/kulturni-ustanovi/

PERIOD FROM THE END OF THE 12TH CENTURY TO THE END OF THE 18TH CENTURY¹⁴

1. Copies of frescoes, 40 items
2. Original frescoes 7 objects
3. Small-format applied art and liturgical equipment
from the 16th to the 19th century, 128 items
4. Archaeological objects from the Middle Ages 265 objects
5. Coins from the Middle Ages 496 items

ICONS OF THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES 48 items

CONTEMPORARY ART

1. Collection of works of art from the period of the 20th century, 338 items
2. Collection of photographs from the period of the 20th century, 72 items
3. Blagoja Drnkov 188 subjects
4. Mother Teresa 25 items
5. Collection of graphics in the Open Graphic Studio 42 items

GALLERY "Justina and Rodoljub Anastasov" 373 items

Ljubomir Belogaski COLLECTION 165 objects

The entire public has access to the entire digitized documentation of the Museum of the City of Skopje, and this is made possible by a written or electronic request to a responsible person in the museum, which states which documentation is required and for what purpose. The request can be sent to the director of the institution, who is currently Dr. Panče Velkov, and to Nikolina Acevska Kraguević, documentation technician person in the Documentation Department.

The initiative to preserve the Macedonian cultural heritage through its digitization, which began almost 20 years ago, is of the utmost importance for the preservation of history in the country. Digitization erases the boundaries between different media, because the end product is no longer a printed book, magazine, photo, film or music on CD. Digitized materials are stored in files ready for

¹⁴ Елизабета Димитрова, Снежана Филипова, Гордана Велков, Венета Иљоска, *Седум споменици на културата во Скопје и Скопско*, Македонида, Скопје 2009; Елизабета Димитрова, Филип Нивонер, Ристо Палигора и Гордана Велков, *Седум цркви во регионот на Пелагонија, Мариово и Преспа*, Македонида, Скопје 2019

redistribution, rather than on sheets of paper. This completely changes the concept of library work, new digital libraries are created that are an innovative challenge for responsible institutions and grow into a digital internet archive for the entire digitized documentation of cultural heritage, which now finds its home instead of on library shelves in the infinite internet space.

"Culture is freedom. Freedom of the creative act, expression, preservation of different identities... Wealth that actually manifests itself in diversity. It is an area of human action that is always the first to appear and the last to retreat. And when all else fails, it is culture that endures and reminds people of what they really are – creators in every sense of the term."

In addition to this method of digitization through the institutions, and in Erasmus projects and other projects that are reported, approved or applied for and are managed or supervised by professors from the Institute for the History of Art and Archeology (Viktor Lilčić, Antonio Jakimovski, Snežana Filipova, etc.) .n.) or project consultants (Elizabeta Dimitrova) digitalization of part of the cultural heritage is planned, and part of the material will be adapted for people with special needs, blind, etc.

I will also highlight the contribution of the non-governmental association "Concept for Culture" which has so far created several digitization projects of important monuments of cultural heritage and through a virtual walk in the monuments brings the viewer and the tourist closer to them. This is how the initiative to visit and get to know cultural monuments directly increases. So far, the association has made virtual walks with the help of a drone and a digital camera through the church of St. Nikola Toplički, village Babino, municipality of Demir Hisar, through the Church of the Nativity of the Holy Virgin, village Slivnica, Prespa, then through Introduction of the Blessed Virgin Mary (St. Saviour), village Kučevište, municipality of Čučer-Sandevo as well as through the Church of Holy Virgin, village Drenovo, municipality of Kavadarci; through the monastery of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Matka; through the church of St. George The victory bringer (Pobedonosec), village Mlado Nagoričane, then through the church of Holy Virgin of Hospitality - Ohrid, Saint John the Theologian Kaneo, the Rotunda in Konjuh, the Church of St. Nicholas, v. Ljuboten, and from the new cultural institutions, presented the Memorial House of Mother Teresa. As part of the promotion of the immovable cultural heritage of the municipality center, the association prepared a virtual walk through the house of Lazar Ličenovski, the Church of St. Demetrius, Shkaperda Community House, "Osma Udarna Brigada" Street, no. 22, Several buildings on Bulevar Ilinden no. 41, 63 and 68, Children's Cultural Center - Karpoš and the old Railway Station in Skopje.

But the Association also created walks through archaeological sites, such as the Vardar Hill Archaeological Site.

The Haemus Association also contributes with several projects, the latest of which is a virtual game. It also published a Tourist Guide around Skopje for young researchers and the "Byzantine Heritage of Skopje" guide in 2020.¹⁵

And the *Makedonida Association*¹⁶ recently completed the project for the digitization of Ohrid's cultural heritage. *Maedonida* was founded in Skopje in 1998, to support the implementation of the original project One school - one monument, in which part of the text and translation into English was prepared by Professor Filipova Snežana, and the purpose of which was to bring cultural heritage into the education of young people generations in Macedonia. This project turned out to be extremely successful. The association then continued with publishing activity, first with the seven most important monuments in Skopje and its surroundings (authors Elizabeta Dimitrova, Snezhana Filipova, 2009)¹⁷, and then with an overview of monuments in Prespa, Pelagonija, Mariovo, etc.

Thus, the contribution of these associations is great both for tourism and for the popularization of Macedonian cultural heritage and publicity in the field of cultural heritage.

Conclusion

The integration of digital technologies in the preservation and distribution of cultural heritage in North Macedonia represents an important advancement in this field. Through digitization, institutions have managed to increase access to cultural resources and ensure that these digital assets remain protected for future generations. This not only protects the country's rich cultural heritage, but also fosters cultural engagement and identity formation among present and future generations. The digitization process and the development of clear standards are essential to guarantee the quality and sustainability of these resources, thus contributing to a more informed society and more connected to its history.

The digitization of the cultural heritage in North Macedonia is a developing process, but of exceptional importance for the preservation and promotion of the country's cultural assets. The

---

¹⁵ <https://haemus.org.mk/>; https://haemus.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/CV_HAEMUS_2024.pdf (accessed by: 30.07.2024).

¹⁶ Foundation for Heritage Education, Promotion and Preservation. <https://makedonida.org/> (accessed by: 30.07.2024)

¹⁷ Елизабета Димитрова, Снежана Филипова, Гордана Велков, Венета Иљоска, *Седум споменици на културата во Скопје и Скопско*, Македонида, Скопје 2009.

National Strategy for the Protection and Use of Cultural Heritage (2021-2025) indicates that progress in this area depends on the creation of a strong legal framework and financial support, which is necessary to ensure that cultural institutions function effectively. .

Despite continuous efforts by UZKN and other organizations, the lack of sufficient financial resources prevents the proper advancement of the digitization process. Numerous initiatives by museums and non-governmental organizations are important to raise awareness and make cultural heritage more accessible to the public.

The future of cultural heritage in Macedonia depends on the commitment to improve technologies and institutional support. This will help create a rich digital archive that will contribute to the preservation of the country's cultural and historical identity for future generations.

Literature:

Здравковски, Драгиша, Драги Митревски, Ленче Јованова, Киро Ристов, Кирил Трајковски, Зоран Георгиев, Лилјана Кепеска и Костадин Кепески. *Археолошки локалитети – Македонско Културно Наследство*. Скопје: Министерство за култура на Република Македонија, УСКН, 2008.

Алексиев, Емил, Фросина Зафировска, Зоја Богдановска и Лазо Плавеvски. *Музеј на град Скопје 1949-2019*. Скопје: Музеј на град Скопје, 2019.

Богдановска, Зоја, Киро Ристов, Татјана Ѓорѓиовска, Јасминка Намичева, Викторија Грозданова Коцевски, Соња Апостолова и Милица Пандилевска. *Музеј на град Скопје 1949-2011*. Скопје: Музеј на град Скопје, 2011.

Павловски, Бранко, Сашо Димоски, Милан Митковски, Иљо Иљовски и Владо Фиданоски. *Прирачник за Употреба на стандарди и насоки при дигитализација на културното наследство*. Скопје: УЗКН, 2020.

Министерство за Култура на Северна Македонија. *Националната стратегија за заштита и користење на културното наследство (2021-2025)*. Скопје: Министерство за Култура на Северна Македонија, 2021. <http://uzkn.gov.mk/mk/wp-content/uploads/2021/05/превземи-1.pdf> (accessed by: 5.9.2024).

Lešović Stanojević, Zorica. „Kulturno nasleđe i identitet.“ Istoričar Dejan Ristić na tribini Gradske biblioteke i istorijskog arhiva. *Čačanski glas* (9.12.2017)

<https://www.caglas.rs/kulturno-nasledje-i-identitet/> (accessed by: 4.9.2024).

ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), “Дигитализација на културното наследство,” (Вебинар).

ICOMOS <https://macedonia.icomos.org/vebinar-digitalizacija-na-kulturnot/>, (accessed by: 10.07.2024).

Whitehead, Derek. *Digital Practice – Guidelines for digitizing images in NSW public libraries*. Sydney: State Library of New South Wales, 2005.

Sotirova, Kalina, Julijana Peneva, Stanislav Ivanov, Rositsa Doneva and Milena Dobрева. *Access to Digital Cultural Heritage (Digitization of Cultural Heritage – Standards, Institutions, Initiatives)*. Plovdiv: Plovdiv University, 2012.

Varniene – Janssen, Regina. *Methodological and Organizational Aspects of Digitization and Bibliographic Access of the Cultural Heritage*. Vilnius, Lithuania: Martynas Mazvydas National Library of Lithuania, 2012.

<http://eprints.rclis.org/17844/1/>

[Varniene_Methodological_and_organisational_aspects_ofDigitisation_and_bibliographic%20access_ofthe_cultural_heritage.pdf](http://eprints.rclis.org/17844/1/Varniene_Methodological_and_organisational_aspects_ofDigitisation_and_bibliographic%20access_ofthe_cultural_heritage.pdf) (accessed by: 31.07.2024).

Димитрова, Елизабета; Филипова, Снежана; Велков, Гордана; Иљоска, Венета, *Седум споменици на културата во Скопје и Скопско*, Македонида, Скопје 2009.

Димитрова, Елизабета; Нивонер, Филип; Палигора, Ристо и Велков, Гордана, *Седум цркви во регионот на Пелагонија, Мариово и Преспа*, Македонида, Скопје 2019.

Димитровска, Василка, *Византиското наследство на Скопје“*, Скопје 2020.

Димитровска, Василка, *Туристички водич низ Скопје за млади истражувачи*, Хаемус 2021.

<https://kks.org.mk/proekti/>

<https://haemus.org.mk/>

Esmeralda Dema¹**Ndikimi i Ndryshimeve Ligjore ne parandalimin e Dhunes ne Familje***Received: 25.06.2024/ Accepted: 05.08.2024 / Published: 10.02.2024*

© 2024 Esmeralda Dema

*Doi: 10.5281/zenodo.14843762***Abstrakt**

Dhuna në familje është një fenomen tepër i përhapur në Shqipëri. Statistikat tregojnë shifrat alarmante të ushtrimit të dhunës përgjithësisht ndaj bashkëshorteve apo fëmijëve. Në Shqipëri, kjo problematikë ka qenë gjithmonë shumë e përhapur, por për shkak të mungesës së ndërgjegjësimit, mangësive dhe procedurave të tej zgjatura në drejtësi, mungesës së mbështetjes nga organet shtetërore me programe të përshtatura për klasat e dhunuara etj. dhuna ndaj anëtarëve të familjes ka mbetur përherë në numra të kufizuara raportimi. Ky punim synon të analizojë konturën ligjore të mbrojtjes ndaj dhunës në familje në shtrirje kohore nga viti 2006 që përkon me ligjin e parë “*Për masat e dhunës në marrëdhëniet familjare*” e deri në ndryshimet e fundit të Ligjit Nr. 125/2020. Pra, do të vihet në dukje nëse ka pasur apo jo mbrojtje më të gjerë të të dhunuarve në familje, dhe nëse po, cilat kanë qenë këto mbrojtje ligjore apo mekanizma institucionalë, duke zhvilluar kështu një diskutim krahasimor vetëm mbi bazë teorike. Ky punim do të përpiqet që të paraqesë një tablo mbi zhvillimet e mundshme pozitive apo negative që kanë sjellë ndryshimet ligjore ndër vite. Duke qenë se nuk do të preket ndikimi i tyre në praktikë, konkluzionet e arrira në këtë punim mund të kenë nevojë për kërkime dhe studime të mëtejshme.

Fjalë Kyçe: *Dhunë, Familje, Ndryshime Ligjore, Organe Shtetërore, Mbrojtje, Gjykatë.*

---

¹ Department of Law, University College “Beder”, Email: edema@beder.edu.al.

Hyrje

Dhuna në familje është një fenomen tepër i përhapur në shoqërinë tone. Si një shoqëri patriarkale, ky fenomen qëndron i mbyllur brenda dyerve të shtëpisë, trajtohet si diçka private dhe e drejtë. Shoqëria jonë ka rregulla shumë strikte dhe tradicionale dhe nëse shohim ndikimin e ligjeve ndër vite për ta parandaluar si fenomen, do vërehet se ata e kanë trajtuar këtë problematikë me shumë vonesë dhe në mënyrë tepër graduale e pse jo, edhe të tejzgjatur. Mund të gjenden shkaqe të shumta të cilat kanë sjellë këtë gjendje, ndër to mund të përmendim mungesën e arsimimit, problemet ekonomike në familje, respektimin e të drejtave themelore etj. të cilat kanë ndihmuar në rritjen e këtij fenomeni.

Ky fenomen ka qenë ekzistent gjatë dhe para komunizmit. Shoqëria Shqiptare zbatonte rregulla të kanuneve ku mbështetej ndarja gjinore nga ku gruaja trajtohej si pronë e burrit. Diçka e tillë shihej si normale dhe pranohej nga shoqëria. Pas viteve '90, Shqipëria pësoi ndryshime të rëndësishme politike dhe shoqërore². U rrëzua regjimi komunist dhe pushteti kaloi në sistemin demokratik. Kështu filloi dhe tranzicioni e zhvillimi i shoqërisë. Duke qenë se Shqipëria tanimë u bë pjesë e organizatave ndërkombëtare dhe nënshkroi marrëveshje me to, një pjesë e këtyre organizatave filluan aktivitetin e tyre për të ndihmuar në ndjekjen e hapave që do të ndihmonin në zbatimin e ligjeve dhe marrëveshjeve të vendit tonë.

Më poshtë do të përshkruhet ligji i parë i dizenuar për të mbrojtur të dhunuarit nga dhuna në familje dhe më tej do të vijohet me ndryshimet të cilat ligjvënësi i ka parë si të arsyeshme për t'u përditësuar. Në përfundim do të jepen mendime se si ligji në fuqi mund t'i shërbejë më mirë problematikës në fjalë.

1. Parashikimet e mbrojtjes ligjore sipas Ligjit Nr. 9669, 18.12.2006 “Për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare”

1.1 Synimi

Ligji Nr. 9669 i vitit 2006 ka hyrë fuqi në janar 2007 me qëllimin për të parandaluar dhunën në familje me anë të masave ligjore dhe institucionale duke parashikuar mbrojtje për pjesëtarët e familjes të cilët janë viktimat e dhunës në veçanti fëmijët, të moshuarit dhe personat me aftësi të kufizuar. Ai ka si objektiv të krijojë institucione për rehabilitimin e personave të dhunuar si dhe të orientojë organet qendrore dhe vendore në krijimin e strukturave në mbështetje të dhunuarve. Nga

² Dr. Robin N. Haarr, “Dhuna në Familje në Shqipëri: Vrojtëm kombëtar,” Instat, Mars 2009, faqja 8.

ana institucionale, ky ligj i ka dhënë një tagër të posaçëm sistemit gjyqësor që të ndërhyjë në zgjidhjen e problematikave që ngrihen nga dhuna në familje.

Duke qenë se çështjet që lidhen me dhunën në familje janë sa të ndjeshme aq edhe komplekse, është tepër e rëndësishme që këto probleme të zgjidhen sa më parë nga institucionet përkatëse. Për më tepër, familjet të cilat vuajnë probleme të rënda nga dhuna në familje vërehet se hasin njëkohësisht edhe probleme ekonomike apo sociale. Nga ky aspekt, duke qenë se kërkohet një ndërhyrje e gjithanshme, ligjvënësi ka parashikuar që viktimat të marrin shërbime të pa kushtueshme dhe në zgjidhjen e tyre të përfshihen edhe organe të tjera përveç atyre të sistemit të drejtësisë.

1.2 Subjektet

Subjektet të cilat përfitojnë mbrojtjen ligjore nga ky ligj përfshihen të gjithë individët, pavarësisht gjinisë, moshës, vendbanimit, nëse janë shtetas shqiptarë apo jo etj.

Interesat apo të drejtat ligjore të shkelura nga personat e tretë, do të konsiderohen sikur janë në kundërshtim me Ligjin Nr. 9669, i vitit 2016 nëse këta të fundit kanë një marrëdhënie me të dhunuarin/ën që përcaktohet në Nenin 3, pika 3 e këtij ligji, e konkretisht pjesëtarët e familjes si bashkëshorti/ja ose bashkëjetuesi/ja apo ish partneri/ja bashkëjetues, vëllezërit, motrat gjinia në vijë të drejtë duke përfshirë prindërit adoptues dhe fëmijët e adoptuar etj.³

Institucioni parësor për zbatimin e këtij ligji vendos Ministrinë e Punës, Çështjeve Sociale dhe Shanseve të Barabarta. Institucione të tjera subjekte të zbatimit të këtij ligji janë njësitë e qeverisjes vendore, Ministria e Brendshme, Ministria e Shëndetësisë, Ministria e Drejtësisë, gjykatat, prokuroritë, rajonet policore, përmbauesit, OJF, përfaqësuesit ligjorë, kujdestarët e të miturve etj.

1.3 Masat parandaluese

Gjykata në rast të evidentimit të prezencës të dhunës në familje urdhëron dhunuesin/en i/e paditur *“që të mos kryejë ose të mos kërcënojë se do të kryejë vepër të dhunës në familje ndaj paditësit/es (viktimës) apo pjesëtareve të tjerë të familjes së viktimës”*⁴.

Gjithashtu gjykata ndalon të paditurin/ën që në asnjë mënyrë të mos komunikojë me të dhunuarin/en. Gjykata largon përgjithmonë ose për një kohe të caktuar të paditurin/ën nga banesa pavarësisht të drejtës së pronësisë. Si dhe të mos iu afrohet pjesëtareve të familjes që përmenden në nenin 3 pika 3

³ Shiko më shumë :Ligji Nr. 9669 datë 18.12.2006, “Për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare”, Fletore Zyrtare”.

⁴ Ligji Nr. 9669 datë 18.12.2006, “Për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare”, Fletore Zyrtare Neni 10/1/a, faqja 4,

pa autorizimin e gjykatës. Duke qenë se interesi më i lart- i mbrojtur dhe nga kushtetuta⁵ është ai i të miturit, gjykata bën strehimin e këtyre të fundit si dhe të viktimave të tjera në rast nevojë.

Meqenëse interesi më i lartë në familje është mbrojtja e të miturit, atëherë në rast se konstatohet cenimi i të drejtave të këtij të fundit gjykata mund të vendos në proporcionalitet me rrezikshmërinë e dhunuesit/es, ndalimin e takimit për aq sa gjykata e vlerëson të arsyeshme ose heqjen e kujdestarisë.

Në rast se viktima vendoset më një banesë tjetër nga dhunuesi/ja gjykata mund të vendos që dhunuesi të paguajë qira dhe detyrime ushqimore për viktimën dhe pjesëtarët e tjerë të familjes. Në ekzekutimin e këtyre vendimeve të ndërmjetme gjykata mund ti caktojë si detyrë një punonjësi të rendit ose përmbaruesit ligjorë të bëjë shoqërimin e viktimës në rast se gjykata çmon se ekziston dyshimi i arsyeshëm për dhunë të mundshme të mëtejshme.

Kur nga kontrolli i ushtruar nga organet ligj zbatuese, konstatohet se të paditurit i gjendjen armë, ato i konfiskohen. Arma, në rastet kur është marrë me leje, i kthehet personit në mbarim të urdhrit të mbrojtjes.

Ndër parimet e ligjit penal në përgjithësi përfshihet edhe rehabilitimi i personave⁶ viktimë të dhunës. Edhe ky ligj, në bazë të parimit të rehabilitimit të viktimave, ka caktuar procedurat e rehabilitimit për viktimat e dhunës dhe i jep një rëndësi tepër të madhe, aq sa pengimi i zhvillimit të këtij programi konsiderohet shkelje e Kodit Penal për arsye të mosekzekutimit të vendimit të gjykatës.

1.4. Urdhri i Mbrojtjes

Viktimat e dhunës në familje, kanë mundësinë të kërkojnë nga organet ligj zbatuese, në përputhje me rrezikshmërinë e shfaqur, urdhër mbrojtje ose urdhër të menjëhershëm mbrojtje.

Urdhri i mbrojtjes nxirret vetëm me vendimin e gjykatës sipas rasteve të parashikuara nga ky ligj. Qëllimi i tij është të garantojë sigurinë dhe normalitetin e jetës së viktimës, të pa ndikuar nga rrethana kërcënuese apo të tilla që ndikojnë psikologjikisht ndaj të dhunuarit. Ky vendim është i përkohshëm, që do të thotë se ngrihet vetëm nga evidentimi i rrethanave të përcaktuara nga ligji, dhe rrezohen po në të njëjtën mënyrë, kur këto rrethana - në mendimin e gjykatës - nuk ekzistojnë më ose mund të jenë të tilla që nuk përbëjnë asnjë rrezik, si për dhunën fizike ashtu dhe psikologjike, ndaj të dhunuarit.

⁵ Shiko Neni 54/1, Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë.

⁶ Ismet Elezi, Skënder Kaçupi, Maksim Haxhia, Komentari i Kodit Penal, Botimet Kumi, Tiranë 2013, faqja 14.

Ndër subjektet që mund të bëjnë kërkesë për urdhër mbrojtje janë vetë viktimat e dhunës, përfaqësuesi ligjor ose avokati i viktimës, policia apo prokuroria, ndërsa për personat e mitur mund të jetë prindi ose kujdestari i tij, të afërm, përfaqësuesit e zyrës së shërbimeve sociale të bashkisë apo komunës përkatëse, qendrat dhe shërbimet për mbrojtjen dhe rehabilitimin e viktimave të licencuara.⁷ Të njëjtat subjekte gëzojnë të drejtën të raportojnë pranë institucioneve përkatëse mbi dhunën në familje edhe në rastet e kërkesës për urdhër të menjëhershëm të mbrojtjes.

Ligjvënësi është përpjekur që në procedurat ligjore për kërkimin e urdhrit të mbrojtjes, viktimat të mos hasë në vështirësi, duke nisur që nga kërkesa, e cila është konceptuar e thjeshtë, me të dhënat personale të viktimës, marrëdhëniet me dhunuesin/en, faktet ose rrethanat e dhunës së ushtruar, masat e posaçme mbrojtëse që kërkon si dhe nënshkrimin. Nëse viktimat gjendet në rrethana të nevojës për urdhër të menjëhershëm të mbrojtjes, atëherë kjo kërkesë mund të paraqitet në çdo komisariat të policisë. Për më tepër, viktimat përjashtohet nga çdo taksë e gjykatës dhe me daljen e urdhrit të mbrojtjes, të gjitha këto shpenzime i ngarkohen dhunuesit. Në mendimin tonë, kjo klauzolë është tepër favorizuese për shtresat në nevojë të cilat dhunohen dhe deri para daljes së kësaj mbrojtje ligjore supozohet që e kanë pasur më të vështirë ngritjen e një padie vetëm për arsye të gjendjes ekonomike të vështirë.

Gjykata, gjatë shqyrtimit gjyqësor, përveç provave të paraqitura në kërkesë padi nga pala paditëse merr në konsideratë dëshmi, raporte të policisë, raporte mjeko-ligjore, ekzaminime etj. për të siguruar një analizë të gjithanshme të fakteve dhe provave. Gjykata është kufizuar në aspektin kohor të shqyrtimit të çështjes objekt gjykimi sepse duhet të dalë në konkluzione brenda 15 ditësh nga pranimi i kërkesës. Gjatë shqyrtimit të kërkesës së urdhrit të mbrojtjes subjektet që janë të përfshira thirren në gjykatë për dëshmi. Këto subjekte janë vetë viktimat, i padituri, përfaqësuesit ligjor të tyre në rast se kanë, prokurori kur ai ka paraqitur kërkesën si dhe përfaqësuesit e policisë. Në rast se kemi subjekte që janë të mitur në vend të tyre marrin pjesë punonjësit e shërbimeve sociale etj. Kur dhuna është asistuar nga raporte mjeko-ligjore, në gjykatë thirren edhe punonjësit e qendrave shëndetësore, si dhe çdo dëshmitar të cilët gjykata i vlerëson si të tillë.

Urdhri i menjëhershëm i mbrojtjes lëshohet pas 48 orësh pasi gjykata e ka parashtruar kërkesën.⁸

Gjithashtu në seancën e shqyrtimit të kërkesës së urdhrit të menjëhershëm të mbrojtjes, subjektet që

⁷ Ligji Nr. 9669, datë 18.12.2006, "Për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare", Neni 13, faqja 6.

⁸ Ligji Nr. 9669, datë 18.12.2006, "Për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare", Neni 18/1, faqja 8,".

marrin pjesë janë po ato subjekte që përmendëm më sipër në rastin e seancës së shqyrtimit të urdhrin të mbrojtjes.

Nëse vërtetohet me prova dhe fakte që rrethanat e një ngjarjeje të dhunës në familje kanë ndryshuar rrënjësisht, mund të vendoset ndryshimi ose shuarja e urdhrin të mbrojtjes. Mbi bazën e fakteve të paraqitura nga prokuroria ose dhunuesi/ja gjykata mund të vendos lënien në fuqi të urdhrin të mbrojtjes, ndryshimin e tij ose ndërprerjen. Kërkesa e mësipërme nuk duhet të paraqitet në gjykatë më vonë se 15 ditë nga përfundimi i urdhrin aktual të mbrojtjes.

1.5 Ekzekutimi i vendimit të gjykatës

Kur gjykata lëshon urdhrin e mbrojtjes, bashkë me të lëshon edhe ekzekutimin e këtij vendimi. Ky vendim përbën titull ekzekutiv. Pastaj ky vendim ekzekutohet nga përmbaruesit, komisariatet e policisë, bashkia/komuna, apo edhe nga vetë i padituri.⁹ çdo subjekt i përfshirë në këtë çështje gjyqësore kryen detyrat e caktuara nga gjykata duke përmbushur kështu synimin e këtij ligji. Këto subjekte koordinojnë punët e tyre në bazë të vendimit të gjykatës. Në rast se një nga pikat që urdhërohet në vendim nuk zbatohet vullnetarisht nga një subjekt Kodi Penal i dënon për mosekzekutim të vendimit të gjykatës. Ky veprim përbën kundërvajtje penale dhe dënohet me gjobë ose me burgim deri në dy vjet në rast se kryhen veprime në kundërshtim me vendimin e gjykatës.¹⁰

1.Ndryshimet në ligjin Nr. 9914, datë 12.05.2008, “Për disa shtesa në ligjin Nr. 9669, datë 18.12.2006 “Për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare””

Ligji i vitit 2006 në Nenin 5 përmban autoritetet përgjegjëse që do ndihmojnë në zbatimin e ligjit dhe përmbushjen e synimeve. Me ndryshimet e vitit 2008, ndër autoritetet e tjera përfshihet edhe Ministria e Arsimit dhe Shkencës. Ky ligj ka si objektiv të vetëm të edukojë brezin e ri me mendësinë dhe rregullat e sjelljes së mirë si dhe ndalimin e dhunës në marrëdhëniet familjare.¹¹ Një risi tjetër e sjellë nga ky ligj është gjithashtu edhe në krijimin e qendrave të edukimit e rehabilitimit për fëmijët e dhunuar ose për fëmijë të cilët kanë prindër të dhunuar. Ndryshimi i fundit i sjellë nga Ligji i vitit 2008 është që Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës i lihet në përgjegjësi të hartojë programe si për

⁹Ligji Nr. 9669, datë 18.12.2006, “Për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare”, Neni 23/2, faqja 10.

¹⁰ Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë, ndryshuar me Ligjin nr. 43/2021, datë 23.3.2021, publikuar në Fletoren zyrtare , Neni 320/a.

¹¹ , Ligji Nr. 9914, datë 12.05.2008, Shiko Neni 2.

shkolla të mesme ashtu dhe për ato të lartat mbi rregullat e sjelljes në familje. Në funksion të kësaj detyre, MASH përgatit tekste shkollore dhe materiale të tjera plotësuese për edukimin e nxënësve apo studentëve për fenomenin në fjalë.¹²

Ky ndryshim është një nga pikat kryesore ku një shoqëri mund të ndryshojë për mirë. Qëllimi i një ligji nuk është vetëm dënimi i personit që kryen një krim apo kundërvajtje, ndër qëllimet kryesore të tij është rehabilitimi dhe edukimi i shoqërisë se këto veprime nuk janë të mira. Edukimi i dhunuesit/es dhe integrimi në shoqëri tyre duhet të shihet si nga ligji ashtu dhe nga shoqëria si pikësnyim për zhvillimin e shoqërisë.

Dhuna në familje ndodh për arsye nga më të ndryshmet duke nisur nga varfëria, traditat patriarkale, emancipimi etj.,¹³ gjëra të cilat sjellin shkatërrimin jo vetëm të një familjeje, por të një shoqërie të tërë. Për të parandaluar diçka të tillë, shoqëria ka nevojë përveç ndëshkimit të personave përgjegjës të këtyre veprave, por duhet të edukojë shoqërinë, të krijojë qendra rehabilitimi si për personat e dhunuar ashtu dhe për dhunuesit. Ligjvënësi, duke pasur në parësi këtë të fundit, ka përcaktuar ndryshimet e duhur anë ligjin *”Për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare”*.

Shoqëria Shqiptare është një shoqëri post-komuniste, me problematika të shtuara të ekonomisë dhe arsimit. Duke qenë se qeveritë pasardhëse nuk u fokusuan në ndërtimin e brezave të edukuar dhe të emancipuar, një pjesë e konsiderueshme iu mbështetën traditës dhe zakoneve të tyre lokale. Gjendur në këto kushte, zakonet e vjetra dhe traditat maskiliste vazhduan të jenë gur themeli në ndërtimin e marrëdhënieve shoqërore e në veçanti, ato familjare.¹⁴

2.Ndryshimet e ligjit Nr. 47/2018, datë 23.07.2018 “Për masa ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare”

2.1 Synimi

Një ndryshim i vitit 2018 parashikon në ligj që përveç masave ligjore në parandalimin dhe reduktimin e dhunës në familje, tanimë do të përfshihen edhe masa të tjera të cilat shihen si të

¹² Po aty, Neni 3.

¹³ Instituti Studimor Data Centrum, “Raporti i Studimit Bazë mbi Dhunën në Familje dhe Policinë e Shtetit Shqiptar”, Tetor 2012. faqja 4-8.

¹⁴Qendra për studimet Sociale e Ligjore, Qendra Fëmijët Sot, “Angazhimi i burrave dhe djemve kundër dhunës me bazë gjinore në Shqipëri”, Tiranë 2013, faqja 22-31.

nevojshme. Duke e lënë të hapur parashikimin ligjor, ligjvënësi i ka dhënë mundësi kështu të dhunuarve që përveç mbrojtjes ligjore, të kenë mundësi të mbrohen dhe të parandalojnë dhunën edhe nga faktorë të tjerë siç mund të jenë institucione të qeverisjes vendore, programe të OJF-ve etj. Këto ndryshime synojnë ndër të tjera edhe garantimin e mbrojtjes së subjekteve, e sidomos fëmijëve, të moshuarve, personave me aftësi të kufizuar si dhe me ndryshimet e këtij ligji, edhe çdo person që paraqet nevoja të veçanta mbrojtje. Në këtë të fundit jemi të mendimit se mund të përmenden persona të cilët gjenden në kushte të vështira ekonomike, të dhunuar të cilët mund të kenë hasur dhunë sistematike, mund të kenë qenë viktime të trafikimit etj.

Në mendimin tonë, ligjvënësi duhet të kishte përfshirë edhe gratë shtatzëna, kjo për faktin se ato gëzojnë mbrojtje të veçantë nga Kushtetuta¹⁵ dhe kështu ky ligj do të shkonte në të njëjtën linjë të garantimit të mbrojtjes sikurse vetë Kushtetuta ka parashikuar.

Në përkufizimin e termave të dhunës në familje, ligji 47/2018 në Nenin 3 shton edhe termin “*njësi shtëpiake*”, “*fëmijë*”, “*Mekanizmi i Koordinuar i rasteve të dhunës në familje (MKR)*”, si dhe në përcaktimin e pjesëtarëve të familjes, vetëm për qëllimin e këtij ligji do të konsiderohet edhe bashkëshorti/ja ose bashkëjetuesi/ja si dhe nipi apo mbesa nëse janë anëtar të së njëjtës njësi shtëpiake. Më tej, fjalët “*prind*”, “*fëmijë*” dhe “*adoptim*” janë zëvendësuar me “*paraardhës*”, “*pasardhës*” dhe “*birësim*” përkatësisht.

2.2 Subjektet

Me ligjin Nr. 48/2018 janë shtuar si subjekte bashkëshorti/ja apo ish bashkëshorti/ja e vëllezërve dhe motrave nëse janë anëtarë të njësisë shtëpiake, prindërit e bashkëshortit/es ose bashkëjetuesit/es, thjeshtri/a edhe sikur kjo marrëdhënie të burojë nga birësimi. Një ndryshim tjetër është se ky ligj heq kufizimin kohor të bashkëjetimit të vëllezërve ose motrave të bashkëshortit/es apo bashkëjetuesit/es. Pra në diferencim nga ligji i mëparshëm i hyrë në fuqi në vitin 2007 që përcaktonte këta të fundit si subjekte të ligjit vetëm nëse kanë bashkëjetuar për 3 muajt e fundit, tanimë kjo klauzolë është hequr pa vendosur një kufizim kohor.

Një risi e këtij ligji është se përfshihen edhe personat të cilët kanë pasur marrëdhënie intime, pa qenë domosdoshmërisht të shoqëruar me bashkëjetesë, kujdestari dhe personi i ndodhur nën kujdestari si për të mitur, për personat me aftësi të kufizuar ashtu dhe për ata të cilët i është hequr ose kufizuar zotësia për të vepruar.

¹⁵ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, publikuar në Fletoren Zyrtare me nr. 37.2022, Neni 54/1.

Një ndryshim tjetër është edhe parashikimi që ky ligj i bën mbrojtjes së individëve, pavarësisht vendqëndrimit, shtetësisë etj. Pra, nëse në Ligjin Nr. 9669 datë 18.12.2006 nuk shprehej kontekstualisht mbi këtë fakt, tani në Nenin 4, parashikohet mbrojtja edhe për këta të fundit.

Ndërsa, si autoritete përgjegjëse, Ligji Nr. 47/2018 shton edhe ministrinë përgjegjëse për çështjet e arsimit, ministrinë përgjegjëse për çështjet e strehimit si dhe atë për punësimin dhe formimin profesional.

2.3 Masat parandaluese

Nga praktika e viteve të mëparshme, ligjvënësi ka konstatuar se përveç mbrojtjes së parashikuar, ka lindur nevoja dhe për disa masa të tjera, të cilat nuk kanë qenë parashikuar në Ligjin Nr. 9669 i vitit 2006. Konkretisht, është përcaktuar që dhunuesit do t'i hiqet përkohësisht kujdestaria mbi personat me aftësi të kufizuar ose personit që i është hequr zotësia për të vepruar në mënyrë të përkohshme. Në të njëjtën pikë, ligjvënësi ka vendosur të bëjë një diskriminim ndaj meshkujve. Kjo për arsyen se në Nenin 10/1/j parashikohet se përgjegjësia prindërore mund t'i hiqet tanimë vetëm dhunuesit, ndërkohë që në ligjin e mëparshëm, ishte e përcaktuar e njëjta klauzolë, si për dhunuesin, ashtu dhe për të dhunuarën.

Ashtu si dhe ligji i vitit 2008 edhe ky ligj ka për synimin edukimin e fëmijëve. Për t'i shërbyer këtij qëllimi, ka hartuar masa ndaj fëmijëve të dhunuar apo viktimave të tjera për të eliminuar pasojat ndaj dhunës në familje.

Një ndryshim pozitiv është se ky ligj i lehtëson viktimave adresimin e problemit në mënyrë që të kenë të lehtë të kërkojnë mbrojtjen e tyre në organet shtetërore, pavarësisht vendbanimit apo vendqëndrimit, duke përfshirë këtu edhe strehim të përkohshëm derisa gjykata të vlerësojë çështjen. Këto organe apo autoritete janë të detyruara të transportojnë personin e dhunuar në rastet kur ky/kjo i/e fundit has vështirësi me transportin drejt një vendi të sigurt apo në raste të caktuara, t'i ndihmojnë me shërbime mjekësore.¹⁶

Një risi tjetër është edhe ndihma me rehabilitimin e të dhunuarve duke i ndihmuar financiarisht, duke caktuar ndihmë psikosociale dhe shëndetësore sipas rastit. Nuk ka lënë pas as dhunuesit duke siguruar për ta shërbime psikosociale për t'u rehabilituar si dhe programe të aftësimin prindëror. Në

¹⁶ Ligji Nr. 47/2018, "Për Disa Shtesa dhe Ndryshime në Ligjin nr. 9669, datë 18.12.2006, "Për Masa Ndaj Dhunës në Marrëdhëniet Familjare"", publikuar në Fletoren Zyrtare nr.112/2021, Neni 7/1.

rastet kur dhunuesit janë të alkoolizuar apo janë të varur nga lëndët narkotike, ky ligj u siguron atyre programe rehabilitimi për të hequr dorë nga këto vese.

2.4 Urdhri i Mbrojtjes

Në Ligjin Nr. 47/2018 janë shtuar masa paraprake të mbrojtjes së menjëhershme. Në rast se dhuna e evidentuar parqet rrezik për jetën e viktimës apo viktimave, ligji urdhëron dhunuesit të mos dhunojë/kërcënojë viktimat, të mos ketë asnjë kontakt me ta e asnjë mënyrë komunikimi. Dhunuesi ndalohet t'i afrohet banesës, punës ose strehës në rast se viktimat gjenden në një vend të tillë. Në rast se viktimës i kërcënohet jeta në banesën e saj, ajo mund të shoqërohet nga punonjësit e policisë në një qendër rezidenciale ose qendra të emergjencës. Dhunuesit i konfiskohen armët që posedon qofshin edhe me leje.

Në rast se dhuna është kryer në prani të fëmijës, atëherë fëmija merret nën mbrojtje nga policia dhe njoftohet Njësia për Mbrojtjen e Fëmijëve. Ky urdhër nxirret nga titullari i strukturës përgjegjëse i Policisë së Shtetit. Brenda 48 orëve nga momenti kur ky urdhër është marrë, i dërgohet kërkesë gjykatës për vlerësimin e urdhrit dhe ngrihet kërkesëpadi për urdhër të menjëhershëm mbrojtje. Këto urdhra merren para se të merret vendimi i gjykatës. Viktimës nuk i ngarkohet asnjë pagesë e procesit gjyqësor, apo shpenzimet gjyqësore pasi ato i ngarkohen të gjitha dhunuesit.

Gjykata e pranon kërkesën për urdhër mbrojtje brenda 15 ditëve nga regjistrimi i kërkesës, ndryshe nga Ligji Nr. 9669 datë 18.12.2006 ku gjykata lëshon urdhër mbrojtje brenda 15 ditësh nga pranimi i kërkesës.

Për sa i përket urdhrit të menjëhershëm të mbrojtjes, gjykata në rast se viktimat është i mitur, lëshon urdhrin brenda 24 orëve. Ndërsa për subjektet e tjera brenda 48 orëve. Gjykata e shqyrton kërkesën për urdhër të menjëhershëm në një seancë gjyqësore ku marrin pjesë viktimat me përfaqësuesin ligjorë, dhunuesi dhe përfaqësuesi i tij ligjor, dëshmitarë në rast se ka etj. Pas 20 ditësh nga lëshimi i këtij urdhri gjykata kryen seancën dhe e anulon urdhrin e menjëhershëm të mbrojtjes, si dhe merr vendim për urdhër mbrojtje me masat sipas nevojës.

3. Ndryshimet e Ligjit 125/2020, “Për Masat Ndaj Dhunës në Marrëdhëniet Familjare” 2020

3.1 Synimi

Në ndryshim nga ligjet e mëparshme ky ligj i ka kushtuar mbrojtje të veçantë grave dhe vajzave, gjithashtu edhe fëmijëve dhe të moshuarve, pa lënë pas personat me aftësi të kufizuar. Por çfarë vihet re është se në ndryshim nga ligjet e tjera vëmendja shkon te gratë dhe femrat, kjo për arsye se

ka rezultuar se dhuna në familje kryhet kundrejt kësaj gjinie. Gjithashtu shohim se ndryshim është edhe te përkufizimi i *dhunuesit*, ku me dhunues do të kuptojmë çdo person i dyshuar dhe/ose i paditur, në ndryshim nga ligjet e tjera ku te këto persona përfshiheshin dhunuesit dhe dhunueset. Ky ligj ka bërë një ndasi gjinore për sa i përket shkaktarit të dhunës në familje. Pra përjashton gjininë femërore nga përkufizimi si dhunues. Duke parë në nenet pasardhëse shohim se të gjitha termat si *i/e paditur*, *dhunuesi/ja*, janë ndryshuar me fjalën *paditësi*, *dhunuesi* duke iu referuar kështu gjinisë mashkullore. Synimi i këtij ligji dhe i ligjeve të viteve më përpara është garantimi i mbrojtjes së viktimave nga dhuna që iu shkaktojnë familjarët, por me ndryshimet që bën ligji vitit 2020 në nenin 3 dhe 4 kuptojmë se i referohet dhunës ndaj grave dhe vajzave. Duke bërë kështu një diskriminim ndaj gjinisë mashkullore dhe duke përjashtuar rastet kur dhuna në familje ndodh nga gratë/vajzat.

3.2 Masat mbrojtëse

Në ligjin e vitit 2020 është shtuar si masë mbrojtëse për *dhunuesin* që urdhërohet të marrë pjesë në seanca rehabilitimi si dhe në programe aftësimi prindëror. Këto kryhen në kohë të caktuar dhe mbikëqyren nga personat përgjegjës. Të gjitha ecuritë e dhunuesit i raportohen koordinatorit vendor. Në rast se dhunuesi nuk merr pjesë në seancat e tij, ai dënohet sipas Kodit Penal, vetën nëse ka pasur arsye objektivist të pranueshme nga ligji.

Në rast se dhunuesi ka pasur varësi ndaj alkoolit, lëndëve narkotike, gjykata e urdhëron të marrë pjesë në seanca rehabilitimi pranë spitaleve, apo qendrave ambulatorie. Edhe në këtë rast ecuria e dhunuesit ose pjesëmarrja e tij njoftohet tek koordinatori i Mekanizimit të Koordinuar Të Referimit.

1. Përfundim

Ligji “*Për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare*” lindi si nevojë emergjente për të trajtuar një fenomen i cili ka zënë rrënjë të thella në shoqërinë tonë. Në fillimet e tij Ligji ofronte mbrojtje të mira për shoqërinë, por që me kalimin e viteve u pa e nevojshme përfshirja e më shumë aktorëve dhe institucioneve të tjera, e sidomos institucionet arsimore me rol edukimin e brezave.

U pa e nevojshme edhe trajtimi i të dhunuarve me mbështetje ekonomike apo trajtim psikosocial në rastet kur gjykata e vlerëson si të tillë, p.sh në rastet kur dhunuesi shfaqet me probleme të tjera social si varësia ndaj alkoolit apo lëndëve narkotike atëherë vihen në funksion institucionet e tjera në linjë për ekzekutimin e vendimit.

Një faktor negativ i shfaqur në rregullimin e Ligjit Nr. 125/2020 është diskriminimi ndaj meshkujve, duke i bërë ata përgjegjës të vetëm për dhunën në familje. Por ligjvënësi në këtë rast ka anashkaluar

faktin që një pjesë e madhe e dhunës ndaj të miturve ushtrohet nga femrat, përgjithësisht kundrejt vajzave. Duke lënë kështu një boshllëk ligjor i cili në vitet në vijim do të sjellë pasoja të pariparueshme për të miturit që rrezikojnë të dhunohen kryesisht nga nënat, bashkëjetueset, gjyshet, motrat, motrat e prindërve, bashkëjetuesve etj. Nga aspekti praktik i çështjes vërehet se gjykatat nuk i kanë qëndruar me rigorozitet parashikimeve ligjore për afatet procedurale të trajtimit të çështjeve me objekt *dhunën në familje*, por përgjithësisht ndjekin procedurat standarde të Kodit të Procedurës Penale. Kjo qasje vë në rrezik viktimën dhe anëtarët e familjes

Rekomandohet që të hiqen ndryshimet diskriminuese të Ligjit Nr. 125/2020. Punonjësit e sistemit të drejtësisë, në veçanti gjyqtarët, prokurorët, oficerët e policisë gjyqësore etj. mbi trajtimin e duhur procedural penal sipas parashikimeve të përshpejtuara ligjore mbi rastet e dhunës në familje.

Investimin e mëtejshëm në ndërgjegjësimin e shoqërisë më së shumti në median audio vizive dhe atë online. Kjo nismë të fokusohet më së shumti në informimin mbi mbrojtjen ligjore dhe përfitimet që ligji i garanton personave të dhunuar. Integrimin në kurrikulat e detyrueshme si në arsimin e mesëm të ulët e deri në atë universitar të teksteve informuese dhe edukuese për të përgatitur breza të cilët njohin dhe respektojnë të drejtat dhe detyrimet e gjithsecilit pavarësisht marrëdhënieve me ta.

Bibliografi

Analizë e funksionimit të reagimit të koordinuar të komunitetit ndaj dhunës në familje në nivel vendor në Shqipëri, E. Metaj, 3 Qershor 2015.

Analiza e funksionimit të mekanizmit të koordinuar të referimit të rasteve të dhunës në familje në nivel vendor në Shqipëri, Ministria e Shëndetësisë dhe Mbrojtjes Sociale, Dhjetor 2019.

Angazhimi i burrave dhe djemve kundër dhunës me bazë gjinore në Shqipëri, Dr. E. Tahiraj, 2016.

Angazhimi i burrave dhe djemve kundër dhunës me bazë gjinore në Shqipëri, QSSL, QFS, 2013.

Dhuna në familje në Shqipëri: Vrojtim kombëtar, faqja 8, Instat, Mars 2009.

Komentari i Kodit Penal, I. Elezi, S. Kaçupi, M. Haxhia, Botimet Kumi, Tiranë 2013.

Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë.

Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë.

Ligji Nr. 125/2020, datë 15.10.2020.

Ligji Nr. 47/2018, datë 23.07.2018.

Ligji Nr. 9669, datë 18.12.2006, “Për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare”.

Ligji Nr. 9914, datë 12.05.2008, “Për disa shtesa në Ligjin Nr. 9669 datë 18.12.2006 “për masat ndaj dhunës në marrëdhëniet familjare””.

Studimi mbi aksesin në drejtësi në Shqipëri, Dr. S. Milatovic, 2018.

LAWAL Kehinde K.¹**Effect of Reality and Self-Management Therapies on Deficiency of Mother-Absent Adolescents in Ogun State, Nigeria***Received: 11.07.2024 / Accepted: 07.09.2024 / Published: 10.03.2024*

© 2024 LAWAL Kehinde K.

*Doi: 10.5281/zenodo.14843783***Abstract**

The ability to relate well with the environment depends largely on the existence of a mother because the relationship between a mother and the child is very important for the social development of a child. However, the childhood loss of a mother presents a trauma that threatens the child's social development and effective peer relation. Thus, this study examined the effects of reality and self-management therapies on social deficiency of mother-absent adolescents. The quasi-experimental pretest/posttest control group research design was adopted for the study. The sample consisted of 65 students drawn from the population of Senior Secondary schools in Ogun State, Nigeria through multi-stage sampling process. The Reality and Self-Management Therapies were interventions in the treatment groups while the placebo was given motivation talk to keep them busy throughout the period of treatment. The following research instruments were adapted, re-validated and used to collect relevant data for the study which were titled as follows: Mother-Absent Adolescents' Questionnaire (MAQ) with 0.72 reliability value while the Adolescents Social Adjustment Scale (ASAS) is 0.74. Three research hypotheses were tested in this study, data were analyzed using ANCOVA. The study found out that there exists a significant difference in the mean as a result of the experimental condition; there is no significant gender difference in the peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group and there exists no significant effect of parental occupation on peer relations of participants exposed to reality and self-management therapies and control group. It was recommended that Counsellors should impart self-management skills on this category of adolescents and other clients who have difficulty in relating with their peers with a view to resolving the challenge.

---

¹ Department of General Studies, Federal College of Fisheries and Marine Technology, VI, Lagos, Email: Yahayawasiu361@gmail.com.

Keywords: Reality Therapy, Self-management Therapy, Peer relation, Mother-absent Adolescents.

Introduction

The ability to relate well with the environment depends largely on the existence of a mother because the relationship between a mother and the child is very important for the social and emotional development of a child (Lamberg, 2014). In the first month after birth, a child seeks proximity to the mother and if the mother responds to the needs of the child, the child will create a secure attachment with the parent, from which he may explore the world (Vorst van, 2006). Children who receive full attention, affection, emotional, social and psychological satisfaction from their parents develop perfect and healthy personality (Sobia, Adil & Gayas, 2014). The presence of a mother, no matter her parenting style, is a source of motivation and joy to her children. Having a mother is a thing of happiness to the children as the mother is the figure of attachment from the very beginning of a child's life. A mother's role is very important in the upbringing of the child to be a psychologically and socially adjusted person (Sobia, Adil & Gayas, 2014). In corroboration to this, Adler (1989) emphasized the importance of early childhood experience in the personality development of individuals. The early childhood experiences people had and the way these experiences are interpreted culminate into goals and distinctive style of life that can rarely change (Osarenren, 2002). In his work, he opined that parents have crucial roles to play in either encouraging or discouraging the development of distinctive styles of life of their children. The childrearing practices and socialization processes adopted by parents are quite essential. A mother's role is more paramount because she is the first extended contact a child has in life (Osarenren, 2002).

However, according to Akinsola (2012), the loss of mother at tender age presents a trauma that threatens the child's social and emotional development. A child with only one parent often times feels insecure, lonely and may demonstrate immaturity. Parental loss may bring social sufferings like ineffective peer relation, peer communication and social competition. Previous studies on mother-absent children have generally revealed that the death of a mother significantly increased the risk of social problems in her children, especially during the early years; the effect continues but it is significantly reduced with increasing age through the age of 15 (Raheem, 2010).

World Health Organization (2016), posited that 50% of the individuals, whose mothers died during childhood tend to be characterized by a serious disturbance in their social lives. At the time when a parent's death occurs, it becomes extremely important for the surviving parent be able to communicate openly with the child and provides support because the surviving parent especially the father is often rendered emotionally incapable of this support, so, the child suffers from social interactions. Adolescents who had lost their mothers were more likely to experience strong demands for emotional support from the surviving

parent following the death, than those who have their mothers alive (Miller, 2012).

Losing a mother is a difficult experience at any age but if it happens at an early age especially during the period of adolescence, it may become more unbearable. Adolescence period itself is a stressful and turbulent period for the adolescents (Omoegun, 2007) with the problem of not having a mother. Osarenren (2002), described the period of adolescence as “the crisis period” with its attendant stress and conflicts which are exhibited in different forms of worries and concerns. Adolescents whose both parents are alive may have better ability to form friendly relationship, better social adjustment and are less likely to be depressed, compared to those who had lost their parents (Sobia, Adil & Gayas, 2014).

The impact of parental loss on adolescents' development may be forever as the adolescents remain deficient in certain parameters of social functioning such as peer relation throughout their lives. Social functioning refers to the behaviour that is influenced by the attitude, action and presence of others in social conditions. All human beings are social beings, whose intrinsic nature and behaviours are dependent on the presence of and interactions with others. Parents are the primary institute of the child's learning and they have great impact on adolescent's social functioning. Social functioning becomes disturbed due to the conditions of getting less than appropriate social interaction, contact and experience. Miller (2012), affirmed that, the death of a mother, has negative effects on the health as well as social functioning of the affected child as sound health and social functioning are closely associated.

Adolescents from mother-absent family receive less affection and may be neglected by the other parent, may assume attitude martyrdom outside the home and carry these attitudes into later life. In contrast, adolescents who have both parents alive and receive full attention, care and affection tend to become socially outgoing. The parents and the home are the seat of learning for social skills. Adolescents whose social skills are inadequate become less assertive, more introverted and self-centered (Hurlock, 2018). Adolescents, who receive parental love, attention and all their needs are satisfied by their parents thus enabling them to acquire self-confidence and adjustable personalities than those who do not have parents.

Mother-absence experiences at tender age are stressful or traumatic events, including abuse and neglect. The long-term effects of mother-absence childhood experiences occurring during childhood or adolescence may lead to a wide range of physical and social health issues throughout a person's lifespan. Children without mothers may have inadequate peer relation which may increase the likelihood of interpersonal problems and physical aggression in adult life. Abuse and neglect experienced by individuals during developmental period may significantly affect self and environmental perception.

Having highlighted the peculiar and different problems faced by these adolescents who lost their mothers before the age of ten years (i.e. early stage in life), there is need to evolve methods that could help these mother-absent adolescents to emote effective interpersonal and emotional behaviours that could lead to improved functioning outcomes (social adjustment). There are a number of psychotherapeutic techniques that can be employed to manage problems such as cognitive therapy (Raheem, 2016), rational emotive behaviour therapy (Falaye&Afolayan, 2015), social skills training (Ibudeh, 1991), and social control therapy (Okeke, 2009). For the purpose of this study, reality and self-management therapies will be employed. This is because the two techniques have gained momentum in the recent years in the areas such as depression, abuse, emotional and social deficiencies.

Reality therapy is a therapeutic approach which focuses on problem-solving and making better choices in order to achieve specific goals. Reality therapy is a method of counselling and psychotherapy developed originally by William Glasser, a psychiatrist in the 1960s. In his work, Choice theory, Glasser (1998), asserted that, we are self-determining beings because we choose our behaviour and we are responsible for how we are acting, thinking, feeling and also for our physiological states. Reality therapy is focused on the here and now rather than the past. This implies that, the mother-absent adolescents should focus on how to improve their present condition rather than dwelling on what has happened to them in the past. Also, Glasser (1970), posited that the past is not something to be dwelled upon but rather to be resolved in order to live a more fulfilling and rewarding life. Reality therapy also maintains that the individual is suffering from a socially universal human condition rather than a mental illness. It is in the unsuccessful attainment of basic needs that a person's behaviour moves away from the norm. The reality therapy approach to counselling and problem-solving focuses on the here-and-now actions of the client and the ability to create and choose a better future. Typically, clients seek to discover what they really want and how they are currently choosing to behave in order to achieve these goals. Reality therapy is a highly effective way to solve problems, set and achieve goals. It lays emphasis on changing thoughts and actions: reality therapy empowers individuals to improve the present and future. As the client begins to experience small successes, their confidence improve, allowing for more advanced goal-setting and problem-solving.

Self-management therapy is another behaviour therapy for the management of social disturbances. According to Fuchs and Rehm (2017), it is also referred to as 'self-control' or 'self-regulation' which is the ability to regulate one's emotions, thoughts and behaviour effectively at different situations. This includes motivating oneself, setting and working towards personal and academic goals. Students with strong self-management skills are able to do different activities effectively, including managing their timelines, focusing

on their tasks, cooperating with others in school and at home and perform better in their studies. It helps in future studies, work and life (Folorunso & Busisiwe, 2016). According to Folorunso and Busisiwe (2016), efficacious self-management encompasses ability to monitor one's self-defeating behaviour and to achieve the cognitive, behavioural, social and emotional responses necessary to maintain a satisfactory quality of life. Abiola and Akomolafe (2013), posited that, self-management technique is one of the most viable counselling techniques in treating some social problems of mother-absent adolescents. The need, therefore, to assist adolescents without mothers at an early age in life cannot be over-emphasized (Bamisille, 2005; Katura, 1995; Kanfer & Karolyn, 1982). Self-management technique is a counselling therapy that has been used to modify behavioural problems. The technique was based on the Social Cognitive Theory developed by Bandura (1986) which provided a theoretical basis for the development of model of self-regulated learning in which personal contextual and behavioural factors interact in such a way that gives mother-absent adolescents an opportunity to control their unhealthy behaviour and irrational thinking towards self and others. Self-Management Therapy is one of the promising therapies that could be used to address problems of mother-absent adolescents' mal-adaptive behaviours (Briesch, 2015). In this sense, self-management techniques teach clients to become more aware and in control of their behaviours.

However, the topography of these techniques can vary greatly by contexts. The four components used most consistently are the selection and definition of the target behaviour, observation of behaviour, and recording of behaviour (Briesch&Chafouleas, 2009). In one of the most widely-accepted explanations for reactivity, Kanfer (1970) theorized that self-monitoring promotes behaviour change as a result of a combination of cognitive and behavioural processes. Kanfer's cognitive-mediational model (1970) is comprised of three phases: self-monitoring, self-evaluation, and self-reinforcement. This three-phase cognitive and behavioural process of self-monitoring, self-evaluation and self-reinforcement of behaviour not only leads to immediate behavioural change, but is also believed to become internalized, such that the behavioural change is sustained over time. Therefore, self-management techniques have been viewed as likely to produce long-lasting behavioural change and generalizable skills (Cole, 1992). Given both the logistical and philosophical benefits of self-management, these techniques have been used frequently over the past years. Because they are so adaptable to society contexts and individual adolescent needs, they have been used within both general education settings (Briesch & Daniels, 2013).

Reality and self-management therapies are feasible interventions for the management of self-esteem of mother-absent adolescents. However, enough research has not been carried out as regards the clear evidence of the efficacy of the two therapies in Nigeria and other parts of the world. This study, therefore,

will examine the effects of reality and self-management therapies on social deficiency of mother-absent adolescents in Ogun State, Nigeria.

Hypotheses

The following research hypotheses were tested at 0.05 level of significance.

1. There is no significant difference in the peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group.
2. There is no significant difference in the peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group due to gender.
3. There is no significant effect of parental occupation on peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group.

Methodology

The research design adopted for this study was quasi-experimental pretest/posttest control group research design. The quasi-experimental is appropriate for this study because true randomization is not practically possible except selective randomization. The target population for this study consisted of all mother-absent adolescents in Public Senior Secondary Schools II (SS II) in Ogun State, Nigeria. The senior secondary II students were chosen because they were most stable participants for this study. Another important reason for selecting SS II was that, the students were not participating in any external examination as at the time of this study. Multi-stage process was employed for this study. The first stage was the selection of three Local Government Areas in Ogun State out of 20 Local Government Areas using simple random sampling method through hat and draw method. The next stage involved using systematic sampling technique to select one Senior Secondary School from each of the three Local Government Areas. The third stage involved identification of mother-absent adolescents in each of the schools selected from the three Local Government Areas using Mother-Absent Adolescents Questionnaire (MAQ). The last stage involved purposive sampling technique to select the total number of 65 identified adolescents without mothers before the age of 10 years into the two experimental groups and the control group. The Reality and Self-Management Therapies were used as treatments in the experimental groups. There were three experimental groups namely: Reality and self-management therapies and Control Group. Public secondary schools were used for this study to get a larger number of students from the SS II class which may not be possible in private secondary schools with fewer students and classes. Adolescents Social Adjustment Scale (ASAS) was administered to gather relevant data for the study. This instrument was Peer-relation Scale which

contained 20 items each. The two scale was adapted and re-validated to collect relevant data for the study. The instrument was divided into two (2) parts; part 'A' and part 'B'. Part 'A' contained the bio-data of the respondents such as Sex, Age, School, Religion and Class. Then Part 'B' consisted of twenty (20) items. The response format was in form of a 4-point Likert Scale ranging from Strongly Agree (S.A), Agree (A), Disagree (D) and Strongly Disagree (S.D). A pilot study was carried out as a try-out of the experimental conditions before the main study in a senior secondary school to a sample of 20 adolescent students (10 males and 10 females) who were randomly selected to participate in the study to determine the degree of reliability of the instruments and 0.74 was obtained through test-retest method. The data obtained were analyzed using Analysis of Covariance (ANCOVA) and the hypotheses were tested at 0.05 level of significance.

Administration of Instrument/Data Collection

The treatment packages lasted for eight weeks. Each of the treatment sessions lasted for one and half hours, twice a week for the participants. This was solely to expose the participants to the Counselling interventions (Reality and Self-Management Therapies).

In the pre-treatment phase, baseline data was obtained for the study two weeks before the treatment phase to ascertain those who actually qualified for the treatment and Mother-Absent Adolescents Questionnaire (MAQ) was administered to all the adolescent-students in the three schools. In all the three schools, the following respondents were adjudged to qualify for the treatment: 24 out of 53 respondents, 19 out of 45 and 22 out of 88 respondents respectively.

In the treatment session, there were two experimental groups and one control group. The selected schools were randomly assigned to treatments and control group. The first Group was exposed to Reality Therapy (RT), second Group was exposed to Self-Management Therapy, while the last Group, the control group received dummy treatment on how to achieve academic excellence to keep them busy throughout the study to avoid "John Henry" effect on the main experimental groups. The researcher met the treatment groups separately twice a week for 8 weeks.

The post-treatment phase was the last phase in the experimental process. At the end of the treatment, the same research instruments administered at the pre-treatment phase were re-administered to the same set of participants (i.e. the experimental and the control groups), under the same condition.

Inclusive Criteria

1. The participants are adolescents from mother-absent homes
2. They are adolescents that lost their mothers before the age of 10 years (Death)

Results

Hypothesis one: Peer relation does not significantly differ as a result of exposing participants to reality and self-management therapies and control group. The Analysis of Covariance (ANCOVA) was employed to analyse the data. The result of the analysis is presented in Table 1.

Table 1: ANCOVA Result for Peer Relation across Experimental Groups

Source	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	333.299	3	111.100	5.477	.002
Intercept	473.125	1	473.125	23.325	.000
Covariate	239.759	1	239.759	11.820	.001
Group	137.847	2	68.924	3.398	.040
Error	1237.317	61	20.284		
Total	198746.000	65			
Corrected Total	1570.615	64			

The outcome of the ANCOVA shows that F-calculated value of 3.398 was derived as the significant difference as a result of the experimental conditions. The F-calculated value of 3.398 ($p < 0.05$) was observed to be greater than the critical value of 3.15 given 2 and 61 degrees of freedom at 0.05 level of significant. As a result, the null hypothesis was rejected and it was concluded that there exist a significant difference in the mean as a result of the experimental conditions. It was further analyzed to determine the pair that was computed using the Least Significance Difference (LSD). The result of the analysis is presented in Table 2.

Table 2: Pair wise Comparison for Peer Relation across Experimental Groups

(I) Group	(J) Group	Mean Difference (I-J)	Sig. ^b
Reality Therapy	Self-Management Therapy	-1.967	.160
	Control Group	1.753	.199
Self-Management Therapy	Reality Therapy	1.967	.160
	Control Group	3.720*	.011
Control Group	Reality Therapy	-1.753	.199
	Self-Management Therapy	-3.720*	.011

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the .05 level.

b. Adjustment for multiple comparisons: Least Significant Difference (equivalent to no adjustments).

The result of the analysis in Table 2 shows that the pair of Self-Management Therapy and Control Group ($t = 3.720, p < 0.05$) was significant. However, the participants exposed to self-management therapy demonstrated better peer-relation after post-test this shows that Self-Management Therapy is a better therapy in managing the peer relation of participants when compared with comparison group.

Hypothesis Two: There is no significant gender difference in the peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group. The Analysis of Covariance was computed to determine the significance of the differences in mean. The result of the analysis is presented in Table 3.

Table 3: ANCOVA result for Peer Relation across Gender and Experimental Conditions

Source	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	378.428	6	63.071	3.068	.011
Intercept	389.503	1	389.503	18.949	.000
Covariate	262.416	1	262.416	12.767	.001
Group	95.485	2	47.743	2.323	.107
Gender	6.532	1	6.532	.318	.575
Group * Gender	40.436	2	20.218	.984	.380
Error	1192.188	58	20.555		
Total	198746.000	65			
Corrected Total	1570.615	64			

The result of the analysis shows that F-calculated value of 0.984 was derived as the gender difference in the peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group. The computed value was observed to be less than the critical value of 3.15, given degrees of freedom 2 and 58 at 0.05 level of significance. Thus, the null hypothesis was retained and it was concluded that there is no significant gender difference in the peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group.

Hypothesis Three: There is no significant effect of parental occupation on peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group. Analysis of Covariance was computed to determine the significance of the differences in mean. The result of the analysis is presented in Table 4.

Table 4: ANCOVA result for Peer Relation across Parental Occupation and Experimental Conditions

Source	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	549.662	9	61.074	3.290	.003
Intercept	381.094	1	381.094	20.530	.000
Covariate	240.081	1	240.081	12.933	.001
Group	181.568	2	90.784	4.891	.011
Occupation	39.153	2	19.576	1.055	.355
Group * Occupation	170.327	4	42.582	2.294	.071
Error	1020.953	55	18.563		
Total	198746.000	65			
Corrected Total	1570.615	64			

The observation from Table 14 shows that a F-calculated value of 2.294 was derived as the difference in the parental occupation on peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group. This value was observed to be less than the critical value of 3.15 given degrees of freedom 4 and 55 at 0.05 level of significance. As a result, the null hypothesis was upheld. This shows that there exist no significant effect of parental occupation on peer relations of participants exposed to reality and self-management therapies and control group.

Discussion of findings

From the findings, it was revealed that, there exists a significant difference in the mean as a result of the experimental condition. This implies that, there exists differences in the peer relation among the participants as a result of exposing them to experimental conditions. The result was in line with the assertion of Dunn (2011) who proclaimed that different kinds of social relationships is said to play different roles in influencing the development of social understanding. Similarly, the finding is also in agreement with Nef (2012) who revealed that, the transition to healthy adulthood and peer-relation is dependent on the social environment in which adolescent live, learn and earn.

The findings revealed that there is no significant gender difference in the peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group. This implies that, the gender of this set of adolescents is not a determinant of their social deficiency. This finding was in agreement with the claim of Santrock (2017) who revealed that gender and peer relations are closely related to each other. To him, many social scientists do not locate the cause of physiological gender differences in biological dispositions. Rather, they argue that these differences are due mainly to social experiences. Peers can socialize gender behaviour partly by accepting or rejecting others on the basis of their gender-related attributes.

The findings further revealed that there exists no significant effect of parental occupation on peer relations of participants exposed to reality and self-management therapies and control group. The implication is that, the parental occupation has no influence on peer relation of the participants as a result of exposing them to experimental conditions. This finding was in agreement with claim of Yeung and Leadbeater (2010) who in their established that there is a negative correlation between parental occupation and adolescents' peer relation that run parallel to each other across time.

Conclusion

The study focused on effects of reality and self-management therapies on social deficiency of mother-absent adolescents. The findings from this study revealed that, there exists a significant difference in the mean as a result of the experimental condition, there is no significant gender difference in the peer relation of participants exposed to reality and self-management therapies and control group and there exists no significant effect of parental occupation on peer relations of participants exposed to reality and self-management therapies and control group.

Recommendations

Counsellors should impart self-management skills on this category of adolescents and other clients who have difficulty in relating with their peers with a view to resolving the challenge. Both reality and self-management therapies should be employed by Counsellors in managing social and emotional deficiencies of mother-absent adolescents and there should be follow-up programme for these adolescents to ascertain that, all counselling objectives such as healthy peer-relations and effective peer communication are met and fully gained.

References

- Akinsola, J. O. (2012). *Quasi-experimentation: Design & analysis issues in field settings*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Arthur, R. S. (2015). functioning of people living with chronic pain: a meta-analytic review. *British Journal of Clinical Psychology*, 54(3), 345-360.
- Bennet, K. M., & Soulsby, L. K. (2012). Understanding grief: Introduction. *Journal of Family Issues*, 38(3), 358-380.
- Bradley, R. L., Browne, B. L., & Kelley, H. M. (2015). Examining the influence of self-efficacy and self-regulation in online learning. *College Student Journal*, 5, 518-530.
- Bowlby, J. (2007). *Attachment and loss*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (2010). *A secure base; Parent child attachment and health human development*: New York: Basic Books.
- Brady, C.E., Evans, S.W., Berlin, K.S., Bunford, N., & Kern, L. (2012). Evaluating school impairment with adolescents using the classroom performance survey. *School Psychology Review*, 41, 429-446.
- Briesch, A. M., & Chafouleas, S. M. (2009). Review and analysis of literature on self-management interventions to promote appropriate classroom behaviours. *School Psychology Quarterly*, 24, 106-118.
- Briesch, A. M., & Daniels, B. (2013). Using self-management interventions to address general education behavioural needs: Assessment of effectiveness and feasibility. *Psychology in the Schools*, 50, 366-381.
- Briesch, A. M., Hemphill, E., & Daniels, B. (2013). Adapting self-management for use as a class-wide intervention. *Research in Practice*, 7, 29-39.
- Berlinsky, E. B., & Biller, H. B. (1992). *Parental death and development*. Lexington: Lexington Books.
- Carey, J. C., Dimmitt, C., Hatch, T. A., Lapan, R. T., & Whiston, S. C. (2008). Report of the national panel for evidence-based school counselling: Outcome research coding protocol and evaluation of student success skills and second step. *Professional School Counselling*, 11, 197-206.

- Chafouleas, S. M., Sanetti, L., Jaffery, R., & Fallon, L. M. (2012). An evaluation of a class wide intervention package involving self-management and a group contingency on classroom behaviour of middle school students. *Journal of Behavioural Education, 21*(8), 34-57.
- Falaye, A., & Afolayan, J. A. (2015). Self-management techniques and disclosure of zero status. *Journal of Education and Practice, 6*(18), 72-80.
- Folahan, B. B. (2016). Perceptions of peer pressure, peer conformity dispositions, and self-reported behaviour among adolescents. *Developmental Psychology, 22, 521-530.***
- Folorunso, D. O., & Busisiwe, P. N. (2016). Self, self-care and self-management concepts: Implications for self-management education. *Journal of Educational Research, 2*(12), 1733-1737.
- Glasser, N. (Ed.). (1998). *Control theory in the practice of reality therapy*. New York: HarperCollins.
- Glasser, W. (1965). *Reality therapy*. New York: HarperCollins.
- Hurlock, B. E. (2018). *Child development*. (6th ed.). New York: McGraw Hills.
- Ilogu, G.C. (2005). *Educational research and evaluation*. Lagos: Raytel Communications Limited.
- Ibadah, D. R. (2019). A self-management training intervention: Perceptions and Practices of Community. *Health Promotion Practice, 20* (10), 1-10.
- Kessler, R. C., Avenevoli, S. S., McLaughlin, K. A., Green, J., Lakoma, M. D., Petukhova, M. M., & ... Merikangas, K. (2012). Lifetime co-morbidity of DSM-IV disorders in the US National Comorbidity Survey Replication Adolescent Supplement (NCS-A). *Medicine, 42*, 1997-2010.
- Langberg, J. M., Epstein, J. N., Becker, S. P., GirioHerrera, E., & Vaughn, A. J. (2012). Evaluation of the Homework, Organization, and Planning Skills (HOPS) intervention for middle school students with attention deficit hyperactivity disorder as implemented by school mental health providers. *School Psychology Review, 41*(8), 342-364.
- Langberg, J. M., Molina, B. G., Arnold, L., Epstein, J. N., Altaye, M., Hinshaw, S. P., & ... Hechtman, L. (2011). Patterns and predictors of adolescent academic achievement and performance in a sample of children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 40*(11), 519-531.

- Lemberger, M. E., & Clemens, E. V. (2012). Connectedness and self-regulation as constructs of the student success skills program in inner-city African American elementary school students. *Journal of Counselling & Development, 90*(5), 450-458.
- Makinde, B. O. (2007). *Understanding adolescence*. Lagos: Mandate Communications Limited.
- Ormrod, J. E. (2014). *Educational psychology: Developing learners*. New York: Pearson.
- Olorunfemi-Olabisi., F.A., & Akomolafe, J. D. (2013). Effects of self-management technique on academic self-concept of under-achievers in secondary schools. *Journal of Education & Practice, 4*(6), 138-141.
- Omoegun, O.M. (2007). *The adolescent and you*. Lagos: Bab Sheriff & Co. Limited
- Osarenren, N. (2002). *Child development and personality*. Lagos: Derate Nigeria Limited
- Sobia R., Adnan A., & Saba, G. (2014). Impact of parental death on adolescents' functioning. *Journal of Psychosocial Research, 3*(1), 1-11.
- Udeani, U. (2016). *Research methods and statistics in education*. Lagos: Sibon Books Limited
- World Health Organization (2018). *The world health report on mental health: New understanding, new hope*. Geneva: WHO.
- Wubbolding, R. (1988). *Using reality therapy*. New York: HarperCollins.
- Wubbolding, R. (1991). *Understanding reality therapy*. New York: HarperCollins.
- Zimmerman, B. J. (2000). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. In M. Boekaerts, P. R., & Pintrich, M. Z. (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 13-39). San Diego, CA: Academic Press.